

Het
Natuurhistorisch

Natuurhistorisch Museum Rotterdam

jaarverslag 2016

Dit is het 30^e jaarverslag van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam, vastgesteld door het Algemeen Bestuur op 21 maart 2017.

Het
Natuurhistorisch

BSR
Bureau Stadsnatuur

Natuurhistorisch Museum Rotterdam
Westzeedijk 345 (Museumpark)
3015 AA Rotterdam

telefoon 010 4364222
info@hetnatuurhistorisch.nl
www.hetnatuurhistorisch.nl
www.bureaustadsnatuur.nl

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting: prestatieraster

1 Beleidsverantwoording

Algemeen
Bezoekers
Publieksactiviteiten
Communicatie
Educatie & Publieksbegeleiding
Collectie & Onderzoek
Gebouw, Bedrijfsvoering & Management
Bureau Stadsnatuur

2 Jaarrekening 2016

Balans per 31 december 2016
Winst- en verliesrekening 2016
Kasstroomoverzicht 2016
Toelichting op de balans en winst- en verliesrekening
Toelichting op de winst- en verliesrekening

3 Overige gegevens

Voorstel resultaatbestemming

4 Bijlagen

Besturen
Mensen
Schenkers
Publicaties
Projecten Bureau Stadsnatuur

Samenvatting: prestatieraster

Prestatieraster	Jaarplan 2016	Verslag 2016	Vershil 2016
Publieksbereik			
* totaal aantal bezoeken	40.000	50.939	10.939
waarvan aantal betalende bezoekers	ng	41.192	
waarvan aantal niet betalende bezoekers	ng	9.747	
Productie			
* aantal producties (in Rotterdam)	3	11	8
waarvan coproducties	ng	0	
aantal publicaties	ng	50	
Presentatie			
* aantal presentaties	3	16	13
waarvan aantal in Rotterdam	ng	16	
aantal uren openstelling	1.950	2.060	110
Publiekseducatie			
* deelnemers binnenschools PO	2.000	2.374	374
aantal groepen binnenschools PO	150	107	-43
* docentcontacturen PO ****	ng	428	
* deelnemers binnenschools VO	1.000	1.230	230
aantal groepen binnenschools VO	50	53	3
* docentcontacturen VO ****	ng	212	
* deelnemers buitenschools PO **	5.000	6.149	1.149
contacturen buitenschools PO ***	10.000	12.298	2.298
Collectiebeheer			
aantal objecten (geschat)	400.000	400.000	0
aantal verwervingen (in aanwinstenregister)	100	211	111
aantal registraties (digitaal in database)	250.000	269.145	19.145
aantal restauraties	0	0	
aantal gekregen bruiklenen	10	9	-1
aantal verleende bruiklenen	10	14	4

productie = (wissel)tentoonstelling gestart in 2016

presentatie = overige publieksactiviteiten in of buiten het museum (evenement, lezingenserie, vaste activiteit)

ng = niet gespecificeerd

* = toetscriterium

** = aantal deelnemers aan kinderfeestjes, MJU, speurtochten & Jeugdvakantiepaspoort

*** = aantal deelnemers x gemiddeld 2 uur

**** = gemiddelde duur van een museumles is 2 uur, er zijn per les gemiddeld 2 docenten aanwezig

1 Beleidsverantwoording

ALGEMEEN

Het jaar 2016 is memorabel voor Het Natuurhistorisch. Om te beginnen dankzij het bezoekersaantal dat voor het eerst de 50.000 overschreed. Dat betekent een gestaag groeiende belangstelling voor onze publieksactiviteiten. Dat waren er in 2016 veel: tien wisseltonstellingen – variërend van piepklein tot groot(s), tien zondagmiddaglezingen, twaalf natuursprekuren, zes evenementen uiteenlopend van de Museumnacht en het Weekend van de Wetenschap tot alweer de zesde Hoboken Lecture. Er kwamen 160 schoolklassen voor een museumles, en bijna 1500 kinderen vierden een verjaardagspartijtje in het museum. Er werd samengewerkt, met Natuurmonumenten, het Wildlife Filmfestival Rotterdam, het Wereldmuseum, en met onze naaste burens het Erasmus MC, het Nieuwe Instituut en de Kunsthall.

De collectie werd verrijkt met een recordaantal aanwinsten, waaronder juweeltjes als de dode steenmarters die de opmars in Rotterdam documenteren, bijna 400 monsters spinnen uit het Kralingse Bos, de oeroude pantserkrokodil 'Hakuna' uit Diergaarde Blijdorp en een spectaculair aantal botjes van de uitgestorven reuzenalk. Het registratiewerk boekte ook successen: in 2016 tikte de teller van het aantal ingevoerde herbariumbladen over de 10.000 en steeg het aantal geregistreerde paddenstoelen van nul naar 1334.

Het museumgebouw werd uit eigen middelen sterk verbeterd, met een broodnodige verhoging van de gevaarlijk lage balustrade van het centrale trappenhuis en een nieuwe tentoonstellingsruimte, de Jelle Reumer-zaal. Een minpunt was de wateroverlast door het lekkende gebouw en de falende waterafvoer langs de zuidvleugel van het Museumpark.

Het jaar 2016 was ook memorabel door de verjonging van het personeelsbestand. Bram Langeveld (1993) werd aangesteld als conservator en in zijn kielzog volgden vijf jonge en even enthousiaste collectievrijwilligers die de posities van junior honorair-conservator en junior honorair-onderzoeker bekleeden. Droevig was het plotseling overlijden van Ruud Vis (1941), honorair-conservator van het eerste uur die in dertig jaar tijd met volharding en passie de insectencollectie van het museum tot grote bloei bracht.

Bureau Stadsnatuur is behalve een belangrijke inkomstenbron ook steeds meer onderdeel en motor van publieksactiviteiten in en buiten het museum, zoals de Rotterdamse Dag van de Biodiversiteit en de Nacht van de Vleermuis.

Tenslotte is in 2016 de prettige subsidierelatie met de Gemeente Rotterdam voor de komende vier jaar gecontinueerd: we kunnen en mogen blijven doen waar we goed in zijn – mensen van alle leeftijden en achtergrond informeren en verbazen over de diversiteit en veerkracht van de (stads)natuur, met de collectie én de kennis van Bureau Stadsnatuur als rijke bronnen.

Dit jaarverslag is het 30e dat door de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is voortgebracht.

BEZOEKERS

In 2016 registreerde de museumkassa het recordaantal van 50.939 bezoekers in het gebouw Villa Dijkzigt. Dat is 6.930 (15.7%) meer dan in 2015 toen de teller 31 december op 44.009 stopte. Het record dat gebroken is, stond op 49.000 bezoekers in 2006.

Een opsplitsing van de aantallen laat het volgende zien:

bezoekerscategorie	aantal	%
reguliere museumbezoekers	38.134	74.9
Museumnachtbezoekers	2.985	5.9
leerlingen PO (museumlessen voor 107 groepen)	2.374	4.7
leerlingen VO (museumlessen) en overige jongeren**	1.230	2.4
kinderen in feestjesverband (214 feestjes)	1.436	2.8
kinderen met een Jeugdvakantiepaspoort *	1.387	2.7
gebruikers/activiteiten Hoboken Salon ***	3.393	6.6
totaal	50.939	100%

* gratis bezoekers

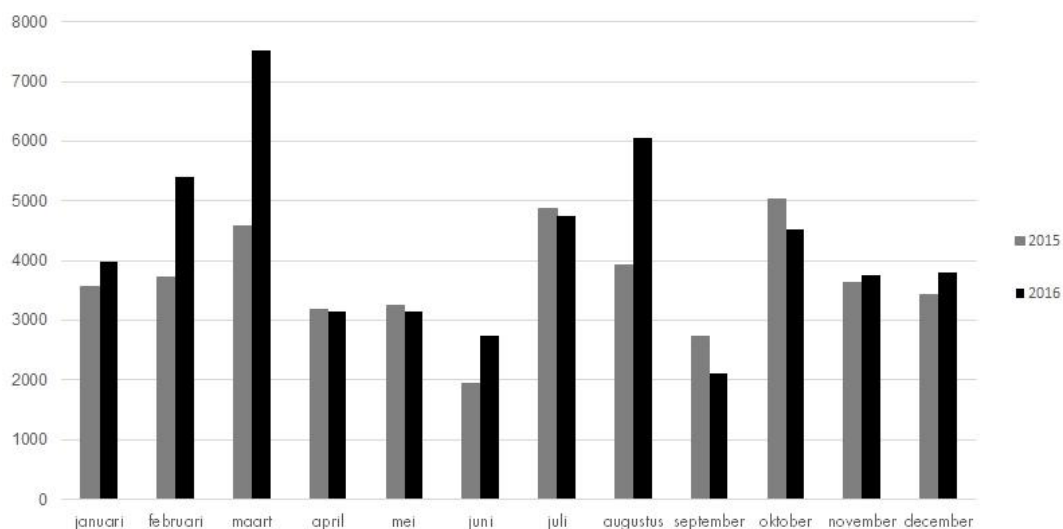
** begeleide activiteiten

*** bruiloftsgasten, recepties, openingen, lezingen, filmvertoningen, deelnemers vergaderingen, conferenties etc.

De stevige stijging van de bezoekersaantallen, ruim 15% meer dan in 2015, komt voor rekening van meer reguliere museumbezoekers, meer Museumnachtbezoekers en meer bezoekers van activiteiten in de Hoboken Salon van het museum. De verhouding tussen reguliere museumbezoekers en bezoekers voor een specifieke activiteit (museumlessen, lezingen, conferenties, kinderfeestjes) bleef gelijk in vergelijking met het vorige verslagjaar. Het aantal kinderen dat het museum in schoolverband bezocht bleef ook gelijk: 3604 in 2016 (2015: 3599).

Van de 38.134 reguliere museumbezoekers (4.546 meer dan in 2015) kochten 5.606 volwassenen (14.7% [14.5% in 2015]) een toegangkaartje voor het volle tarief. Het aantal bezoekers van 5-15 jaar dat met een kinderkaartje binnenkwam bedroeg 2.905 (7.6% [7.6% in 2015]). Alle andere reguliere bezoekers passeerden de kassa zonder te betalen of met een korting, bijvoorbeeld ter begeleiding van een schoolklas (530 docenten*) of kinderfeestje (419 ouders*), als kleuter (1.646*), met een RotterdamPas (7.336 bezoekers, 19.2% [17.1% in 2015]) of met een Museumkaart (12.895 bezoekers, 33.8% [34.3% in 2015]). Van de regeling waarbij kinderen van 5-15 jaar op woensdag gratis toegang hebben, maakten 782 kinderen* gebruik. De actie 'gratis naar Het Natuurhistorisch met een kaartje van The Power of Poison in LP2' trok in de eerste vijf weken van het jaar 599* bezoekers naar het museum.

Het totaal aantal gratis bezoekers was 9.747 (9.123 in 2015). De leeftijdscategorie 0-16 (kind) was goed voor 27.2% (13.864) van het totaal aantal bezoekers in het museumgebouw. Dit was 32.3% (14.233) in 2015. (noot: * = geteld als gratis bezoekers)

Aantallen bezoekers per maand in 2015 (grijze balken) en 2016 (zwarte balken).

De bezoekersaantallen schommelden in 2016 in tien van de twaalf maanden tussen de 3000 en 7500, alleen juni en september zaten daar onder met respectievelijk 2750 en 2100 bezoekers. Maart was mede dankzij de Museumnacht de recordmaand met 7522 bezoekers. Augustus was met ruim 6000 bezoekers bijna net zo druk dankzij de zomervakantie-activiteiten en de Pokémon-collectie expositie.

De website van het museum (www.hetnatuurhistorisch.nl) had in dit verslagjaar 180.860 bezoekers (gemiddeld 495 per dag), waarvan 117.398 unieke (2015: 157.445 en 102.229). Het totaal aantal pagina's dat bezocht werd, is ongeveer 1.500.000.

Openingsuren

Het aantal uren dat het museum in 2016 open was voor het publiek bedroeg 2060. De reguliere openingstijden (dinsdag t/m zondag van 11:00 – 17:00 uur) zijn goed voor 1878 uur. De rest (182 uur) heeft als bron de extra openingsuren voor scholen op maandagen, maandagopenstelling in de schoolvakanties en avondopenstellingen.

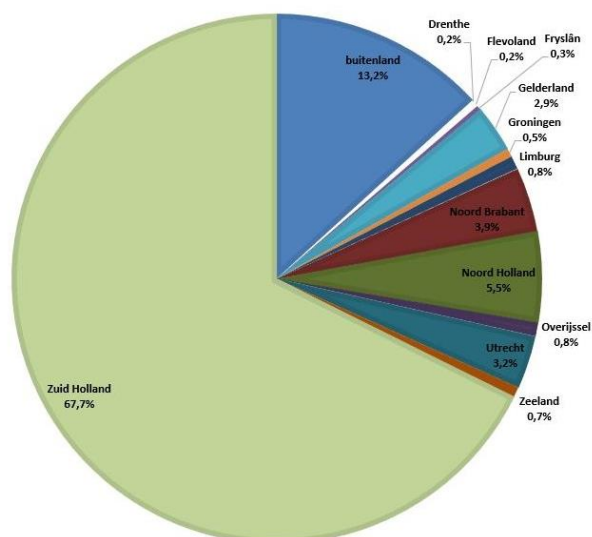
Herkomst van de bezoekers

In 2016 is onderzoek gedaan naar de geografische herkomst van de reguliere museumbezoekers. Hiervoor zijn verspreid over het verslagjaar 5384 postcodes verzameld van bezoekers tijdens de kassahandeling bij binnenkomst. De analyse van de postcodes laat zien dat 51 % van de bezoekers uit Rotterdam en omliggende gemeenten komt. De rest is afkomstig uit overig Nederland (36%) of is buitenlandse toerist (13%). Zuid-Holland scoort als provincie het hoogst (68%), met Noord-Holland (5.5%) en Noord-Brabant (4%) op de tweede en derde plaats. Bezoekers uit de vier noordelijke provincies (Groningen, Friesland, Drenthe, Flevoland) zijn schaars (samen 1.2%). Dat geldt ook voor Zeewuven en Limburgers, met respectievelijk 0.7 en 0.8%.

Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2016

steekproef: n=5384 bezoekers	publiek woonachtig in Rotterdam	publiek woonachtig in regio R'dam*	publiek woonachtig overig Nederland	publiek woonachtig in het buitenland (toeristen)
2016	2169 (40%)	590 (11%)	1914 (36%)	711 (13%)

* gemeenten Westvoorne, Hellevoetsluis, Bernisse, Brielle, Spijkenisse, Albrandswaard, Barendrecht, Ridderkerk, Krimpen aan den IJssel, Capelle aan den IJssel, Lansingerland, Schiedam, Vlaardingen, Maassluis

Herkomst van reguliere bezoekers van Het Natuurhistorisch in 2016, gebaseerd op een steekproef onder 5384 personen.

PUBLIEKSACTIVITEITEN

Vaste tentoonstellingen

Dode Dieren met een Verhaal

De speciale Dode-Dieren-met-een-Verhaal-vitrine brengt sinds mei 2013 de beroemdste dode dieren uit de museumcollectie samen. Dit zijn bijvoorbeeld de Dominomus (die werd doodgeschoten omdat zij 23.000 dominostenen omgooide), de Tweede Kamermuis en de meeuw die in botsing kwam met een traumahelikopter (beter bekend als de Traumameeuw). In 2016 werd deze bijzondere tentoonstelling uitgebreid met een verwilderd huiskonijn uit het Gelderse Laren dat het slachtoffer werd van autoverkeer en een necrofiele paring. In het kader van de tentoonstelling Afrika 010 kreeg deze tentoonstelling een tijdelijke gast uit de collectie van het Wereldmuseum: de schedel van een nijlkrokodil en zijn maaginhoud – polsbanden van een groot aantal mensen(kinderen).

Biodiversiteit

soortenrijkdom in de collectie

Onder de titel 'Biodiversiteit' zijn de mooiste stukken uit onze collectie tentoongesteld. Deze vaste presentatie toont en gaat over biodiversiteit: de verscheidenheid aan alle levensvormen op aarde.

het Kabinet van dr A.B. van Deirse

De collectie van de Rotterdamse leraar biologie en walviskenner dr A.B. van Deirse (1885-1965), samengebracht in het zogenaamde 'Kabinet' werd in 2016 voorzien van nieuwe, interactieve LED-verlichting.

Ramon

het skelet van een Rotterdamse olifant

Het skelet van deze beroemde Aziatische olifant bleef te zien in zijn vaste verblijfplaats de Torenkamer.

Semi-permanente tentoonstellingen

Pure Veerkracht

de stad is ook natuur

Deze tentoonstelling over natuur in stedelijke en industriële omgeving onderging geen ingrijpende veranderingen. Het aantal inzendingen van foto's ten behoeve van de projectie in het 'Panorama Stadsnatuur' groeide. De speciale tweede, digitale laag, die een interactieve-educatieve beleving voor de jonge bezoeker (vanaf 7 jaar) mogelijk maakt met de speciale Pure Veerkracht Pet, werd verbeterd.

Uitslovers

opmerkelijke prestaties in het dierenrijk

In deze tentoonstelling staan diverse 'uitslovers' uit het dierenrijk bij elkaar, waaronder een aantal topstukken uit de collectie zoals de reusachtige snoek die zich verslikte in een te grote snoekbaars, de reconstructie van de schedel van 'Leviathan' de Peruaanse roofpotvis en de rechter onderkaakshelft van een bultrug (walvis) die werd opgevist uit de Noordzee. Een aanvulling in 2016 betreft het schedelstuk van een potvis dat werd gevonden bij de bouw van het postkantoor aan de Coolsingel in 1916.

Bewaren Natuurlijk

Waarom en vooral hoe natuurhistorische voorwerpen bewaard worden, is het onderwerp van de tentoonstelling 'Bewaren Natuurlijk'. Er is te zien op welke manieren een dode vogel bewaard kan worden, waarom sommige dieren in vloeistof geconserveerd worden, waarom fossielen niet uit elkaar vallen en hoe de schelpenverzameling bewaard wordt. Een korte film laat doorlopend zien hoe de preparateurs van het museum planten, vlinders, een vos en een bosmuis verwerken tot collectiestukken. Unieke archiefbeelden uit 1996 tonen het uitbenen van onze potvis op het strand van Kijkduin. Voor kinderen zijn er in 'Bewaren Natuurlijk' doe-activiteiten. De tentoonstelling is te zien in het Museumlokaal, de ruimte waar schoolklassen voor een museumles worden ontvangen.

Opgeraapt Opgevist Uitgehakt

fossielen uit Nederlandse bodem

'Opgeraapt Opgevist Uitgehakt' is een uniek overzicht van fossielen uit Nederlandse bodem. Deze semipermanente presentatie neemt de bezoeker mee in de tijd, van 500 miljoen jaar oud buizenzandsteen uit Drenthe, 6 miljoen jaar oude zee-egels uit het Limburgse Krijt tot de relatief jonge skeletdelen van mammoet, sabeltandtijger en beloega die uit de Noordzee zijn opgevist. Deze en andere prachtfossielen - topstukken uit Nederlandse museumcollecties en privéverzamelingen - geven een beeld van onze prehistorie dat nergens anders zo compleet te zien is.

Tijdelijke tentoonstellingen

t/m 24 januari 2016 (vanaf 3 oktober 2015)

30 x 30

flora, fauna en afval op stoeptegels

Deze tentoonstelling dook van macro tot micro de 'onzichtbare' stadsnatuur in, met Nederlands meest gebruikte plaveisel - de 30x30 stoeptegel - als basis van een visueel onderzoek van de Groningse kunstenaar Koos Buist. Hij 'roofde' zeven stoeptegels uit verschillende delen van Rotterdam - van slijk Kralingen, levendig Delfshaven tot verlate havenkades en het sleetse Zuidplein - en onderzocht deze minimilieus samen met leden van het Nederlands Genootschap voor Microscopie.

t/m 3 april 2016 (vanaf 31 oktober 2015)

Onkruid voor boven de bank

sjabloondrukken van Rob van Es

Afgevallen blaadjes, aangekoekt mos op de stoeptrand, een uitgebloeide lelie, verdord fluitenkruid, verleppend weegbree: kunstenaar Rob van Es is er gek op. Onkruid is zijn inspiratiebron. Hij gebruikt de vormen van deze 'tweederangs' planten als basis voor zijn sjabloondrukken op papier. Zo ontstaan stevige vormen in vierkante lijsten die de kijker verleiden zonder dat je goed weet waarom.

6 februari t/m 5 juni 2016

Ornithologie - fotografische observaties uit het vogelrijk

fotowerken van Anne Geene & Arjan de Nooy

'Ornithologie' was een tentoonstelling met unieke observaties uit het vogelrijk vastgelegd door (de fotolenzen van) Anne Geene en Arjan de Nooy. Geordend naar de thema's 'Camouflage', 'Vogelgeometrie', 'In vlucht', 'Snelheid', 'Struisvogelpolitiek' en 'Groepsdynamiek' was de tentoonstelling niet alleen een fotografische studie naar vogels maar ook een vogelexcursie in de fotografie. Op de tentoonstelling was ook een opzienbarende vondst van het duo Geene & De Nooy te zien: de eerste foto van een (levende, wilde) vogel – een houtduif, ontdekt in de klassieke foto 'An Oak Tree in Winter' van William Henry Fox Talbot uit 1841-1843.

Bij de tentoonstelling verscheen het 300 pagina's tellende (Engelstalige) fotoboek 'Ornithology'.

16 april t/m 17 juli 2016

Heel Nederland de lucht in

eerbetoon aan de vogel

'Heel Nederland de lucht in' is de titel van een landelijke kunstmanifestatie die in april 2016 van start ging. Ruim 110 kunstenaars van naam en faam presenteerden landelijk verspreid hun vogelwerken in een uitwaaiende Nederlandse 'kunstbelt' van Appingedam, via Nieuw Amsterdam, Schokland, Rotterdam en Middelburg met Slot Zeist als middelpunt. Nog nooit stond de Vogel-in-de-Kunst zo in de kijker. In schilderijen, grafiek, aquarellen, pastel, brons, steen of hout - eenmaal besmet met het vogelvirus raak je als kunstenaar nooit meer uitgevogeld, en als vogelkijker nooit meer uitgekeken. In Het Natuurhistorisch was de

marmeren Haverhorst Vestibule ingericht met werken van vogelkunstenaars van diverse pluimage: Robin D' Arcy Shillcock, Natascha van den Berg, Lidwien Chorus, Haije Gemser, Han van Hagen, Rob Møhlmann, Dirk van Gelder, Ruth van Royen, Johan Scherft, Marianne Stam en Siegfried Woldhek (die de expositie op 15 juni opende).

23 juli t/m 25 september 2016

Plastivore – een evolutie gevoed door afval

eindexamenwerk van Britt Duppen

De Plastivore (*Accipiter urbis*) is een organisme dat planten, dieren, schimmels en afval in de stad verzamelt. Verschillende soorten plastic dienen daarbij als aanvullende voedselbron. Zijn naam is afgeleid van het Latijnse *plastica* [plastic] en *vorus* [etend]: plastic-eter. Door de combinatie van schimmel en plastic te benutten, kan de Plastivore plastic omzetten in sterkere lichaamsdelen die feilloos opgaan in de stadse omgeving. Dit eindexamenwerk van Britt Duppen (Willem de Kooning Academie, Rotterdam) was te zien in de Haverhorst Vestibule van het museum.

30 april t/m 30 oktober 2016

Rotterdams Platteland

Met deze tentoonstelling werd de Jelle Reumer-zaal - een nieuwe publieksruimte - geopend, door de naamgever van de zaal (oud-directeur Jelle Reumer) en Marc van den Tweel, hoofddirecteur van Natuurmonumenten. De tentoonstelling Rotterdams Platteland is het eerste resultaat van een samenwerkingsovereenkomst tussen Natuurmonumenten en Het Natuurhistorisch. De tentoonstelling liet het stadse buitenleven in twee klassieke diorama's zien - een voor de lente en een voor de zomer. Paaiende vissen, gruttende grutto's, bloeiende weideplanten, wuivend riet en boswachter Juriaan deden de museumbezoeker onmiddellijk naar al dat natuurschoon en het weidse landschap verlangen. Bij deze tentoonstelling werden fietstochten naar en in het Rotterdams Platteland georganiseerd begeleid door boswachters van Natuurmonumenten en ecologen van Bureau Stadsnatuur.

18 juni t/m 20 november 2016

Van Naaldvaren tot Draadereprijs

het herbarium van Imke van Boekhold

Textielontwerpster Imke van Boekhold (1992) reconstrueerde voor haar afstudeercollectie de flora van Foula, zonder het afgelegen Schotse eiland te bezoeken. Achter een naaimachine, gedreven door geduld en concentratie, stikte zij met polyester en katoenen garens een herbarium dat de illusie wekt van een verzameling echte gedroogde planten. Voortbordurend op dit concept raakte Imke geïnspireerd door het herbarium van Het Natuurhistorisch en maakte zij nieuwe planten die karakteristiek zijn voor de Rotterdamse stadsflora, waaronder naaldvaren, aardaker, klein robertskruid, zandweegbree en draadereprijs. Het herbarium van Imke van Boekhold vormde samen met gedroogde planten uit het museumherbarium een bijzondere tentoonstelling waarin verfijnde kunst en natuurhistorie naadloos in elkaar overgingen. De tentoonstelling werd geopend door botanicus Eddy Weeda.

1 t/m 28 augustus 2016

De Pokémon-collectie

Conservator Bram Langeveld wist niet wat hij zag in de zomer van 2016: mensen die met hun telefoons op zoek gingen naar Pokémon. Gewoon op straat, in het park of op het werk; overall doken Pokémon op. Zelfs in de collectie van Het Natuurhistorisch kwam hij Pokémon tegen. Echte Pokémon. Met enig speurwerk trof hij collectiestukken aan die onder Pokémon-kenners bekend staan als Shellder, Pinsir en Scyther. Deze en andere Pokémon zijn snel uit de depots van Het Natuurhistorisch opgediept en in een kleine expositie (drie vitrines!) ondergebracht: De Pokémon-collectie.

De bedenker van Pokémon, de Japanner Satoshi Tajiri, was geïnspireerd door de natuur. Het vangen en verzamelen van Pokémon leidde hij af van het verzamelen van insecten. Veel Pokémon zijn duidelijk gebaseerd op echte dieren en planten. Niet alleen hun uiterlijk, maar zelfs hun gedrag lijkt afgeleid van hun natuurlijke inspiratiebronnen. Met deze kleine tentoonstelling maakte het museum de spelers van Pokémon Go bewust van deze inspiratiebron. 'De Pokémon-collectie' trok veel mediabelangstelling en een jong publiek.

27 oktober t/m 15 december 2016

De Grote Penisbeententoonstelling

Naar aanleiding van het moordwapen dat museumdirecteur Kees Moeliker zijn hoofdpersonage liet hanteren in de Avro-Tros televisieserie De Pennen zijn Geslepen, werd 'De Grote Penisbeententoonstelling' ingericht in een kleine vitrine. De variatie in vorm en formaat van dit belangrijke skeletdeel is enorm: van de knuppel van een walrus, het haakvormige wasbeerpenisbeentje tot het minuscule staafje waarmee het eekhoornmanneling is uitgerust.

In de vitrine waren penisbeenderen te zien van walrus, zuidelijke zeeolifant, Californische zeeleeuw, manenrob, bruine beer, hond, wasbeer, vos, hermelijn, Java-aap en eekhoorn. Bijzonder zijn ook de vijf miljoen jaar oude fragmenten van het penisbeen van de uitgestorven reuzenwalrus *Ontocetus emmonsii* die werden opgevist uit de Westerschelde. Compleet kan dat baculum een lengte van anderhalve meter bereiken.

8 oktober t/m 11 december 2016

Zeepokken en aibare aangroei

foto's van het scheepswrak van de Baltic Ace

Na een aanvaring op de Noordzee op 5 december 2012 zonk de Baltic Ace met aan boord 1417 auto's en elf opvarenden naar de zeebodem. Na drieënhalf jaar is het wrak in 2015 onder water in stukken gezaagd en op pontons gehesen voor sloopverwerking in het Rotterdamse havengebied. Fotograaf Colle raakte geïntrigeerd door het industrielandchap waarin de enorme hoeveelheid staal van de Baltic Ace domineerde. Zij fotografeerde de wrakstukken vanaf het water en havenpielen. Op ingezoomde foto's van het geborgen scheepswrak ontdekte zij in haar werkplaats patronen van zeepokken, kokerwormen en aibare aangroei van wieren. Hieruit stelde zij een serie samen waarin de versmelting van zeepokken en aibare aangroei met het scheepswrak als voedingsbodem centraal staat. De kleur en erosie van het staal vormen samen met de aangroei beelden die het scheepswrak een aangrijpende, vervreemdende schoonheid geven. Uit de collectie van het museum was een aantal zeepokken te zien, waaronder exemplaren die op de huid van een bultrug leefden.

vanaf 18 november 2016 (t/m 21 mei 2017)

Het kuurtje, hoe lang nog?

mensen, bacteriën & antibiotica-resistentie

Sinds de ontdekking van antibiotica door Alexander Fleming in 1928 is 'het kuurtje' ingeburgerd als middel tegen infectieziekten. Helaas wordt dit geneesmiddel vaak onnodig voorgeschreven en foutief gebruikt. Schadelijke bacteriën worden daardoor resistent en infecties kunnen niet meer behandeld worden. De tentoonstelling 'Het kuurtje, hoe lang nog?' laat zien wat de gevolgen voor onze gezondheid(szorg) zijn en hoe inventieve wetenschappers en innovatieve farmaceutische bedrijven naar oplossingen zoeken. Bovendien werd getoond dat wijzelf antibiotica-resistentie ook te lijf kunnen gaan. Naast verhelderende diagrammen, antieke instrumenten en levende bacteriën wordt de bezoeker van de tentoonstelling geconfronteerd met zijn of haar eigen al dan niet resistente bacteriën in de interactieve 'resistentiescanner'.

De tentoonstelling is een samenwerkingsproject tussen Het Natuurhistorisch en het naastgelegen Erasmus MC. De opening was op 17 november met een videoboodschap van Edith Schippers, Minister van Welzijn, Volksgezondheid en Sport, en toespraken van Annelies Verbon (hoogleraar infectieziekten, afdelingshoofd Medische Microbiologie & Infectieziekten, Erasmus MC) en Marc Kaptein (medisch-directeur Pfizer Nederland). De tentoonstelling werd mede mogelijk gemaakt door de Vereniging Innovatieve Geneesmiddelen, het Europese onderzoeksproject DIAGORAS en Pfizer Nederland.

vanaf 3 december 2016 (t/m 19 maart 2017)

Jan van der Kooi - Meestertekenaar

Orangs, Olifanten en Gorilla's

Jan van der Kooi (1957) tekent behalve landschappen, naakten en portretten ook dieren. Speciaal voor Het Natuurhistorisch selecteerde hij een serie van 18 dierentekeningen die hij onder de titel Orangs, Olifanten en Gorilla's exposeerde in de Van Roonzaal van het museum. Bijzonder daarbij waren schetsboeken en werkmappen met voorstudies die nooit eerder aan het grote publiek getoond werden.

vanaf 17 december 2016 (t/m 19 februari 2017)

De Nederlandsche Vogelkalender 2017

twalf illustraties van Theo Seesing

De heruitgave van het boek 'Nederlandsche Vogelen' van Nozeman en Sepp uit 1770-1829 was voor illustrator Theo Seesing aanleiding een reeks eigentijdse vogelplaten te maken. Hij richtte zich daarbij op een bepaalde eigenschap, het gedrag of op de specifieke naamgeving van een vogel. Zo ontstond een serie vreemde en minder vreemde vogels. Speciaal voor de Nederlandsche Vogel Kalender 2017 selecteerde Seesing twaalf vogels die we in het dagelijks leven weleens tegen het lijf lopen, waaronder de huismus, de luistervink, de soepkip en de schijtlijster. Deze originele vogelprenten waren te zien in de Haverhorst Vestibule van het museum.

Tijdelijke tentoonstellingen buiten het museum

t/m 7 februari 2016 (vanaf 25 september 2015)

Giftig Rotterdam

toxische dieren en planten in Rotterdam

De tentoonstellingsruimte LP2 in Las Palmas op de Wilhelminakade programmeerde in 2015 de grote, internationale tentoonstelling *The Power of Poison*, gemaakt door onze collega's van het American Museum of Natural History in New York. Het is een tentoonstelling waarin de fascinerende rol van gif in de natuur, geneeskunde, geschiedenis, literatuur en mythes wordt belicht, met een inhoudelijke inbreng van Het Natuurhistorisch, 'Giftig Rotterdam', met museumstukken en informatie over toxische dieren en planten in Rotterdam en omgeving. Dankzij deze samenwerking gold voor bezoekers van Het Natuurhistorisch op vertoon van het entreebewijs van het museum een aantrekkelijke 25% kortingsregeling bij LP2. Andersom konden bezoekers van *The Power of Poison* met het toegangsbewijs van LP2 gratis naar Het Natuurhistorisch. In 2016, aan het eind van deze tentoonstelling, hadden 599 bezoekers gebruik gemaakt van het combi-ticket.

Andere publieksactiviteiten

elke eerste zondag van de maand

Zondagmiddag@HetNatuurhistorisch

Ook in dit verslagjaar programmeerde het museum bijna elke eerste zondagmiddag van de maand een informele, korte lezing of presentatie. De setting is de Hoboken Salon, met onderwerpen die net zo divers zijn als de sprekers, met soms een aansluitende wandeling in de omgeving of een rondleiding door het museum. In 2016 waren de onderwerpen en sprekers:

24 januari: Koos Buist - 'De wildernis op een stoeptegels'

6 maart: Niek Hilkmann - 'Heeft de dodo zichzelf laten uitsterven?'

1 mei: Anne Geene & Arjan de Nooy - 'De making of Ornithology'

5 juni: Bob Hartog - 'Rotterdams Platteland' (in samenwerking met Natuurmonumenten)

3 juli: Dick Mol 'Foute souvenirs - wat mag wel en wat mag niet?'

7 augustus: Tale Sliedrecht - 'Hoe deelt een cel?'

4 september: Wouter van Steenis - 'De zweefvliegen van Rotterdam'

2 oktober: Norbert Peeters - 'Botanische revolutie: de plantenleer van Charles Darwin'

6 november: Melanie Doring - 'Is een spoor van een dier het bewijs van zijn bestaan?'

elke eerste woensdagmiddag van de maand

Het Natuurspreekuur

Het Natuurspreekuur wordt een steeds bekender fenomeen bij bezoekers van alle leeftijden. Ook dit jaar heeft de conservator (soms een collectievrijwilliger) elke eerste woensdag van de maand vondsten van bezoekers gedetermineerd en talloze vragen beantwoord. Vrijwel alle spreekuren waren goed gevuld met bezoek en meegebrachte vondsten, waaronder veel fossielen van mammoeten en andere ijstijdzoogdieren van de stranden van Hoek van Holland en Maasvlakte 2.

7 maart 2016

Museumnacht 010

In de Museumnacht 010 draaide het in Het Natuurhistorisch om de Rotterdamse stadsvos. De shoarmavos en de voelvos waren daarbij de sterren van de nacht. Vossenonderzoekers van Bureau Stadsnatuur en conservatoren van het museum trokken alles uit het archief en het depot: versdode vossen werden live geprepareerd en de voelvos testte kennis over grootstedelijk vossenvoedsel. Bewonderaar van valken en eenmansband Laurens Collée trachtte zich in de loop van de Museumnacht al tokkelend en zingend te verplaatsen in de gedachtewereld van de shoarmavos en andere stadse dieren. Er kwamen 2985 nachtelijke bezoekers naar Het Natuurhistorisch.

16-24 april 2016

Nationale Museumweek

Met als pronkstuk 'De Grootste Muil' - de bek van de uitgestorven Peruaanse roofpotvis Livyatan - en met als primeur een nijlpaardtand van Maasvlakte 2, liet Het Natuurhistorisch in de Nationale Museumweek zijn tanden zien. Behalve de 'Grootste Muil', met potvistanden van 40 centimeter, exposeerde het museum meer spraakmakende museumstukken. Bijvoorbeeld tanden en kiezen van babiroessa, bever, tijger, mammoet en een bijzondere recente aanwinst: een fossiele tand van een nijlpaard, gevonden op het strand van Maasvlakte 2. Voor kinderen vanaf 7 jaar was er een speciale zoekkaart die niet bijt. Daarmee stond je oog in oog met de grootste en kleinste zoogdiertanden, voelde je dieren die elke week een nieuw gebitje krijgen aan de tand en zag je zelfs dieren die zonder tanden overleven. Conservator Bram Langeveld sloot de activiteiten voor jong en oud af met de lezing 'Alles over tanden en kiezen'.

twee series colleges, in voor- en najaar

MuseumJeugdUniversiteit

Het Natuurhistorisch deed in 2016 ook weer mee aan de MuseumJeugdUniversiteit met twee series van vier colleges. Kinderen van 8-12 jaar kregen daarbij colleges van onderzoekers en experts die aansprekende wetenschappelijke onderwerpen op een luchtige maar serieuze manier behandelen. Bij beide series colleges werd het maximaal aantal inschrijvingen van 50 kinderen per collegereeks bereikt, en kwamen er 326 kinderen naar het museum, verdeeld over de acht colleges. De volgende wetenschappers gaven een college: 21 februari, drs. Jeike van de Poel: 'Hoe onderzoek je wat een egel in de stad doet?'; 20 maart, Hans Post: 'Wat zit er onder de Rotterdamse Markthal?'; 17 april 2016, Kees Moeliker: 'Zijn dode dieren om te lachen?'; 15 mei 2016, Melanie During: 'Heeft een diersoort bestaan als je alleen sporen kan vinden?'; 18 september, dr. Tale Sliedrecht: 'Kan ik leven zonder cellen?'; 16 oktober, Norbert Peeters: 'Heeft een plant wel eens buikpijn?'; 20 november, ir. Mark Grutters: 'Wat tijlp, snerpt en sjirpt er in Rotterdam?'; 18 december, Bram Langeveld MSc: 'Ligt er een mammoet onder het museum?'.

22 mei 2016 'Fête de la Nature'

Biodiversiteitsdag in het Museumpark

Het Natuurhistorisch en Het Nieuwe Instituut organiseerden diverse activiteiten waarbij iedereen kon ontdekken welke natuurlijke rijkdom het Museumpark heeft en hoe iedereen kan bijdragen aan een biodiverse stad. Vanuit het museum vertrokken stadsnatuurwandelingen met

vogelkenner Wouter Moerland en met de stadsbotanicus Remko Andeweg. Kinderen konden speciale 'zaadbommen' (dit fenomeen wordt ook wel guerrilla gardening genoemd) maken om de stad op te fleuren met lokaal verzamelde zaden door Stichting Landschapsonderhoud Rotterdam. In de Hoboken Salon van het museum leerde een botanisch tekenaar kinderen en volwassenen hoe je planten natuurgetrouw kunt natekenen. Stadsecoloog Niels de Zwarte gaf een lezing over de Biodiversiteit van Rotterdam.

Rondom Het Nieuwe Instituut was er in de Nieuwe Tuin doorlopend uitleg door ecologisch hovenier Hans Engelbrecht over deze unieke tijdelijke natuurtuin. Stadstuinwinkel STEK verkocht platen en andere producten die bijdragen aan biodiversiteit en gaf tips and tricks voor een bijenvriendelijke tuin. Ook gaven studenten van het Wellant College een demonstratie en advies over diervriendelijke hagen. Gewildgroei hackte een aantal stoeptegels met hun speciale tegel die ruimte geeft voor wilde planten. Kinderen konden waterdieren in het Museumpark onderzoeken. In samenwerking met CNME-centrum De Bokkesprong maakte een ecoloog van Bureau Stadsnatuur de onderwaternatuur zichtbaar.

5 juni 2016

Dead Duck Day

Dit jaar was het de 21^e keer dat de wilde eend (*Anas platyrhynchos*) werd herdacht die zich op 5 juni 1995 doodvloog tegen de glazen gevel van het museum en vervolgens de geschiedenis inging als 'het eerste geval van homoseksuele necrofilie' bij die vogelsoort. De korte openluchtceremonie vond plaats onder het Dead Duck Gedenkteken op de glazen gevel van het museum, dat de plaats en toedracht van dit dramatische voorval markeert en beschrijft. Behalve het herdenken van de dramatische dood van de eend, vraagt Dead Duck Day aandacht voor de miljarden andere vogels die jaarlijks wereldwijd tegen glazen gebouwen om het leven komen. Dit jaar waren de hoogtepunten de presentatie van de Dead Duck Day kledinglijn (een T-shirt met opdruk), de onthulling van het eerste geval van necrofilie bij een Nederlands zoogdier, en de aankondiging (en kort voorproefje) van de tweede opvoering van 'The Homosexual Necrophiliac Duck Opera' op heilige grond, in Londen, op 24 juni 2016. De speciale Dead Duck Day Message werd dit jaar ingezonden door Sarah Forbes, voormalig conservator van het Museum of Sex in New York, en auteur van het boek 'Sex in the Museum'. Het korte evenement werd traditiegetrouw afgesloten met een zesgangen-eendendiner in restaurant Tai Wu. Dead Duck Day 2016 werd gesponsord door Inisi ICT.

12 oktober 2016

6th Hoboken Lecture

Voor de zesde Hoboken Lecture, waarvoor het museum en de British Council in samenwerking met de Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen jaarlijks een vooraanstaande Britse wetenschapper uitnodigen om nieuwsgierige Rotterdammers (en andere belangstellenden) op niveau over zijn/haar vakgebied te vertellen, sprak bioloog professor Dave Goulson over 'Saving our bumblebees'. Hij maakte op aanstekelijke wijze duidelijk hoe en waarom hommels en bijen een sleutelrol spelen in onze directe leefomgeving, en hoe de teloorgang van deze belangrijke bestuivers de mens tot in de supermarkt treft.

De lezing werd traditiegetrouw voorafgegaan door muziek (Haydn's Hoboken Verzeichnis) uitgevoerd door een strijkkwartet van Codarts studenten. De zesde Hoboken Lecture werd bezocht door 220 enthousiaste toehoorders. Het museum maakte wederom dankbaar gebruik van het auditorium van de Kunsthal, onze naaste buur. De Volkskrant was mediapartner en het Erasmus MC een inmiddels vaste sponsor.

1 en 2 oktober 2016

Weekend van de Wetenschap: Botanie in Het Natuurhistorisch

In het Weekend van de Wetenschap presenteerde Het Natuurhistorisch lezingen, rondleidingen, demonstraties en een stadswandeling waarin botanie (plantkunde) zowel binnen als buiten het museum centraal stond. Bijzonder was de rondleiding 'Kijken in het collectiedepot' - het herbarium, de collectie gedroogde planten, mossen en paddenstoelen dat normaal gesproken gesloten is voor publiek. Plantenconservator Remko Andeweg nam bezoekers mee achter de schermen, en wandelde buiten van straatput tot kademuur, om te laten zien dat de samenstelling van de stedelijke flora perfect is aangepast aan het stenige en dynamische Rotterdam. Bas van Geel (Universiteit van Amsterdam) vertelde in zijn lezing 'Kijken naar het verleden via fossiel stuifmeel, zaden, schimmelsporen en mammoeten' over onderzoek aan oeroude plantenresten uit moerassen, prutlagen en bevroren bodems. Conservator Bram Langeveld onderzocht voor zijn afstudeerproject ijsijdplanten uit de Yukon in Canada van zo'n 80.000 jaar oud, en zaden en vruchten uit het nest van een grondeekhoorn die zo'n 25.000 jaar geleden leefde. Het publiek mocht Brams onderzoekmateriaal zelf door de microscoop bekijken en hem het hemd van het lijf vragen.

Deelname aan andere events en conferenties

27 augustus 2016

Nacht van de Vleermuis

Vleermuisspecialisten van Bureau Stadsnatuur gaven net zoals voorgaande jaren een excursie in het kader van de Europese Nacht van de Vleermuis. Locatie was het Kralingse Bos. Dit jaar was er speciale aandacht voor de grootoorvleermuis die in het Kralingse Bos aanwezig moet zijn maar waar precies is onbekend. Onder grote belangstelling van aanwezigen en de pers zijn diverse vleermuissoorten ontdekt. Helaas niet de grootoorvleermuis.

10-11 september 2016

Rotterdam Uitdagen

Het Natuurhistorisch en Bureau Stadsnatuur wisten bij de aftrap van het nieuwe culturele seizoen op het Schouwburgplein de aandacht te trekken met een vierkante meter Rotterdams groen, met een duidelijke opdracht voor het publiek: onderzoek welke soorten dieren en planten er in voorkomen. Na twee dagen natuurvorsen stond de teller op 28 soorten planten en 32 diersoorten, van klein streepzaad tot kelderpissebed en citroenlieveheersbeestje.

15-18 september 2016

RotterdamseKost

Op het eet- en cultuurfestival RotterdamseKost in het Museumpark heeft Het Natuurhistorisch een zeecontainer bemand. In samenwerking met kookstudio Het Zesde Geluk konden kinderen fossielensnoep maken en kwamen zij er via een spelkaart en getoonde collectiestukken achter hoe diverse dieren hun voedsel verwerken.

25 september 2016

Natuurfestival in het Park

Natuurmonumenten organiseerde een Natuurfestival in Het Park bij de Euromast. Ecologen van Bureau leidden vogelexcursies in Park Schoonoord en staken de Westzeedijk over naar het museum waar Kees Moeliker rondleidde in de expositie 'Pure Veerkracht - de stad is ook natuur'. Hij nam ook zitting in de jury die de prijsvraag 'Stad van Straks' beoordeelde. Basisschoolleerlingen bedachten hierbij verfrissende ideeën voor een groenere stad van de toekomst. Khadija, Victoria en Merel van de Heijbergschool in Rotterdam, de bedenkers van het idee 'RDN/Natuurmonumenten 2.0 (red de natuur met aankoop van stukken grond in Rotterdam om daar natuur van te maken) werden uitgeroepen tot de winnaars

9 oktober 2016

Determinatiedag fossielen Maasvlakte 2

Het Natuurhistorisch werkte mee aan een succesvolle determinatiedag voor fossiele strandvondsten van Maasvlakte 2 en De Zandmotor. Dit gebeurde in Educatief Centrum Historyland te Hellevoetsluis. Het Natuurhistorisch leverde kennis voor de organisatie en de inhoudelijke kennis voor de determinaties van duizenden strandfossielen van in totaal ruim 350 bezoekers. Dit leverde onder andere kennis op over fossiele nijlpaarden van de bodem van de Noordzee.

27 t/m 30 oktober 2016

Wildlife Filmfestival Rotterdam (WWFR)

Het Natuurhistorisch participeerde in de tweede editie van het filmfestival. André de Baerdemaeker was jurylid en op 21 oktober was een voorpremière van de film Rotterdam: wildernis onder water' waarbij de producent Leontine van de Stadt een inleiding verzorgde. De bloesembar schonk zoetwatercocktails van en met lokale flora.

9 december 2016

Debatnacht 2016 - Het kattendebat

In samenwerking met Arminius, het debatcentrum dat ook in december 2016 weer de jaarlijkse debatnacht organiseerde en presenteerde Het Natuurhistorisch het kattendebat. De academici Frans Stafleu en Jelle Reumer gingen hierbij in op de vraag of men de huiskat wel of niet buiten de deur mocht laten jagen op wilde vogels en andere dieren in de stadsnatuur. Onder leiding van presentator Inge Janse werd het niet alleen een leuk en levendig, maar zeker ook leerzaam debat. Zo bleek ook uit de reacties van het ruim 100 man tellende publiek.

COMMUNICATIE

Publicaties

Van het museummagazine *Straatgras* verscheen jaargang 28 met twee nummers en in totaal 52 pagina's. Van de digitale nieuwsbrief 'Het Natuurhistorisch Nieuws' verschenen de nummers 8 t/m 12 in februari, maart, mei, augustus en december. Er verschenen in 2016

geen eigen boekpublicaties van het museum. Bijdragen van museummedewerkers aan andere (boek)publicaties staan in de bijlage.

Het wetenschappelijke jaarbericht *Deinsea* onderging een face lift en is daarmee beter aangepast aan het online bestaan van de publicatiereeks. In dit verslagjaar verschenen twee publicaties:

Post, K. & Reumer, J.W.F. 2016 - History and future of paleontological surveys in the Westerschelde Estuary (Province of Zeeland, the Netherlands) - DEINSEA 16: 1-9 [gepubliceerd 4-10-2016]

de Meijer, R.J., van der Graaf, E.R. & Post, K. 2016 - Radiometric properties of marine mammal fossils from the Westerschelde Estuary (Province of Zeeland, the Netherlands) - DEINSEA 16: 10-18 [gepubliceerd 31-12-2016]

Internet

De website van het museum (www.hetnatuurhistorisch.nl) had in dit verslagjaar 180.860 bezoekers (gemiddeld 495 per dag), waarvan 117.398 unieke (2015: 157.445 en 102.229). Het totaal aantal pagina's dat bezocht werd is ongeveer 1.500.000.

Sociale media

In dit verslagjaar werd er ook weer getwitterd over het wel en wee van het museum (@HetNatuurhist) en Bureau Stadsnatuur (@Stadsnatuur) en werd de Facebookpagina (<http://www.facebook.com/hetnatuurhistorisch>) van het museum vaker voor promotionele doeleinden ingezet. Aan het eind van het verslagjaar had @HetNatuurhist 7000 (2015: 6000) en @stadsnatuur 4000 volgers (2015: 3700). Onze Facebookpagina had eind 2016 1800 (2015: 1400) 'likes' en positieve reacties.

Promotie

Met columns, lezingen, colleges en radio- en televisieoptredens van museummedewerkers werd Het Natuurhistorisch actief gepromoot in binnen- en buitenland. Zo sprak Kees Moeliker in de OBA (Amsterdam) over 'De dierenwereld van Fiep Westendorp', op de 36e wetenschappelijke bijeenkomst van de Belgian Society for Reproductive Medicine, op het festival Geek Picnic in Sint Petersburg, bij Naturalis After Dark over 'Kijken naar de natuur' en bij de Koninklijke Roei- en Zeilvereniging 'De Maas' over 'De bilnaad van de teek'. Hij bleef mini-colleges geven bij de talkshow 'Rotterdam Late Night' en kreeg daarbij versterking van conservator Bram Langeveld. Op televisie nam hij deel aan de Avro-Tros serie en schrijfwedstrijd 'De pennen zijn geslepen' waarin hij het vijf van de zeven afleveringen volhield. Dit televisieoptreden resulteerde in het museum in een kleine tentoonstelling over penisbeentjes - het moordwapen dat Moeliker in de serie opvoerde. Conservator Bram Langeveld trok door het land om bij diverse geologische en paleontologische verenigingen over zijn onderzoek aan fossielen van Maasvlakte 2 te vertellen.

Medewerkers van Bureau Stadsnatuur vertegenwoordigden het museum veelvuldig met lezingen, als dagvoorzitter, bij excursies en met optredens (zie hiervoor het hoofdstuk Bureau Stadsnatuur).

Publiciteit

De tentoonstellingen, overige activiteiten en ander nieuws van het museum werden naar buiten gecommuniceerd in 13 persberichten (2015: 6) en 8 nieuwsitems (2015: 14) op de website www.hetnatuurhistorisch.nl. Er was ruime aandacht in de media voor de activiteiten van het museum en Bureau Stadsnatuur. Hoogtepunt was de landelijke aandacht voor 'De Pokémon-collectie' - de mini-tentoonstelling die snel insprong op de zomerhype Pokémon Go.

EDUCATIE & PUBLIEKSBEGELEIDING

Samenwerking

Het Natuurhistorisch neemt sinds 2016 deel aan het landelijke project 'Leren doe je samen', ter bevordering van wetenschapseducatie in het basisonderwijs. Dertien natuurhistorische instellingen uit heel Nederland zijn betrokken bij deze educatieve samenwerking. Het doel is om in twee jaar door middel van een grote inventarisatie, kennisdeling, pilots, trainingen en educatieve activiteiten de kwaliteit van de gezamenlijke educatie te verhogen, met name op het gebied van onderzoekend en ontwerpend leren binnen de museumeducatie. In 2016 is vooral aandacht besteed aan kennismaking, een inventarisatie naar het aanbod van alle deelnemende instellingen, het verdelen van werkpakketten en het opzetten van het project en de communicatie ervan.

Onderwijs

Het museum werd in 2016 door 107 basisschoolklassen bezocht voor een museumles. Hiermee kregen 2374 leerlingen en 423 begeleiders een introductie in het Museumlokaal, waarna de leerlingen met een gerichte opdracht de museumzalen bekeken (2015: 122 klassen, 2566 leerlingen en 533 begeleiders). Uit het voortgezet onderwijs kregen 1230 leerlingen en 107 begeleiders, verspreid over 53 groepen, een museumles of rondleiding (2015: 1033 leerlingen en 92 begeleiders).

In 2016 is het aanbod aan lessen uitgebreid met 'Ordering' voor het voortgezet onderwijs. In deze les gaan de leerlingen zelfstandig met een opdrachtenblad door het museum en krijgen zo inzicht in de enorme diversiteit aan soorten op aarde en hoe deze worden ingedeeld. Bij de tentoonstelling 'Het kuurtje, hoe lang nog?' is ook een tijdelijke les ontwikkeld voor de middengroepen van het voortgezet onderwijs. Hierbij ontdekken leerlingen het nut en risico van bacteriën, de gevolgen van antibioticaresistentie en mogelijke oplossingen. Het aanbod voor het voortgezet onderwijs bestaat hierdoor eind 2016 uit twaalf verschillende lessen en rondleidingen.

Voor het basisonderwijs is een aantal lessen geactualiseerd, maar het aanbod bleef gelijk met veertien verschillende lessen op diverse niveaus, waaronder elf lessen van het museum zelf, twee ('Ketelbinkie' en 'Dieren Verzamelen') die in samenwerking met de SKVR zijn opgezet en één die gegeven wordt in het kader van de lessenreeks van het Wetenschapsknooppunt.

Ook het individueel thuisonderwijs kwam dit jaar naar het museum, waarvoor gezien de niveaoverschillen binnen de groep lessen en een workshop op maat aangeboden zijn. Studenten van de opleiding Science Communication hebben een zinvolle reflectie gegeven van onze tentoonstellingen en de interactiviteit binnen het museum.

Kinderfeestjes

Met 214 kinderfeestjes (2015: 195) leerden ook dit jaar weer veel kinderen op een speelse en educatieve manier over het museum en de collectie. Het aanbod van feestjes bestond weer uit vier feestjes in verschillende leeftijdscategorieën, waarbij het Jungle-avontuur (80 keer) het vaakst afgenomen werd, gevolgd door het Potvispartijtje (75), het Onderzoeksfeest (41) en het Onderwaterfeest (18). Aan de feestjes namen 1436 kinderen en 419 ouders/verzorgers deel (2015: 1303 kinderen en 362 ouders/verzorgers). In dit verslagjaar zijn negen enthousiaste personen werkzaam geweest in de poule van feestbegeleiders.

Jeugdvakantiepaspoort

In de zomervakantie was er voor houders van het zogenaamde Jeugdvakantiepaspoort en andere jonge bezoekers een speurtocht met de titel 'Wat doe jij in de stad?'. Door het maken van de opdrachten uit het boekje ontdekten de kinderen welke dieren ze allemaal tegen kunnen komen in en om de stad, op de Maasvlakte, in de polder, bij de Kralingse Plas, etc., en leerden zo leuke weetjes over dieren uit de eigen omgeving. Er was een versie beschikbaar voor kinderen van 4 t/m 6 jaar en een voor kinderen vanaf 7 jaar.

Er kwamen 1387 kinderen en 497 begeleiders met een vakantiepaspoort naar het museum voor deze speurtocht (2015: 1788 kinderen en 779 begeleiders). Daarnaast kwamen nog 431 kinderen van buiten de regio (zonder paspoort) naar het museum om de speurtocht te doen (2015: 209 kinderen).

Speurtochten

Er werd dit jaar weer volop gebruik gemaakt van de drie vaste speurtochten die verkrijgbaar zijn bij de balie. Bij 'Een kijkje achter de schermen' voor kinderen van 7 t/m 14 jaar ontdekken kinderen hoe het museum collectiestukken bewaart en waarom dat gedaan wordt. Deze speurtocht werd door 912 kinderen (2015: 837 kinderen) gedaan. De jongere kinderen ontdekken met 'Ik zie, ik zie wat jij niet ziet...!' verschillende dieren met leuke weetjes in het museum. Er waren 1089 kinderen (2015: 1292 kinderen) die de speurtocht deden, een iets gedaald aantal vanwege meer ander aanbod voor jonge bezoekers. Verder werd er door 176 kinderen (2015: 166) een pet opgezet voor de interactieve 'Pettentocht' door de tentoonstelling Pure Veerkracht.

Speciale educatieve activiteiten

De Museumweek stond dit jaar in het teken van 'Het Natuurhistorisch laat zijn tanden zien'. Er werd een vitrine ingericht met pronkstukken op het gebied van tanden en kiezen. Tijdens een speciale lezing werd uitgelegd wat er aan een enkele tand of kies allemaal af te lezen is. Voor kinderen was er deze week een speciale tandenzoekkaart, waarbij jonge bezoekers oog in oog stonden met bijzondere gebitten.

Voor de meivakantie en de daaropvolgende Vogelweek werd een speciale thema-speurtocht ontwikkeld getiteld 'Beter één vogel in de hand...'. Met het opdrachtenboekje ontdekten kinderen de herkomst en (on)juistheid van diverse vogelsprekwoorden en leerden al doende allerlei weetjes over vogels. In totaal werd de speurtocht door 107 kinderen gedaan. Ook werd in het kader van de Vogelweek een vogelexcursie gegeven. Samen met een ecooloog ontdekten de deelnemers welke gevederde dieren in de parken rondom het museum te vinden zijn. Tot slot werd er een lezing verzorgd rond het thema vogels kijken in het buitenland. Luisteraars werden door een ecooloog meegenomen op wereldreis langs vele soorten vogels.

In het kader van de Rotterdamse Voorleesweek werd op 1 juni in een met dieren aangeklede Hoboken Salon voorgelezen uit het boek De Reuzenkrokodil van Roald Dahl.

In de herfstvakantie konden de kinderen weer een middag braakballen pluizen. Er waren 44 kinderen die zo ontdekten welke soorten dieren door uilen gegeten worden. De gevonden muizenschedeltjes werden ter plekke gedetermineerd, en de gegevens werden doorgegeven aan de schenker van de braakballen, te gebruiken voor onderzoek naar verspreiding van kleine zoogdieren.

In de kerstvakantie ontdekten kinderen met het speurtochtboekje 'Wie redt Huma's kerstfeest?' echte kerstdieren en dieren die zich er met een winterslaap helemaal niets van aantrekken, en verzamelden zo lichtjes, maretak, kerstliedjes, cadeautjes en dennengeur om het kerstfeest compleet te maken. Ook van deze speurtocht was er een versie voor de jongere en een versie voor de oudere kinderen. In het eerste deel van de kerstvakantie (2016) deden 155 kinderen de speurtocht. Het totale aantal kinderen dat 'buitenschools' deelnam aan een workshop, speurtocht of lezing was 4713.

Overige rondleidingen

Naast de rondleidingen voor onderwijsgroepen, werden er ook voor bedrijven, verenigingen en familiegroepen speciale rondleidingen gegeven, bijvoorbeeld door het depot of in een bepaald thema. In 2016 kwamen 13 groepen hiervoor naar het museum.

De gratis inlooprondleiding door het museum werd dit verslagjaar ook voortgezet. Er werd een extra vrijwilliger aangetrokken om de continuïteit te bewaken, waardoor om de week op zaterdag een rondleiding kon plaatsvinden. Om 14:00 uur neemt de rondleider jong en oud mee door de tentoonstellingszalen, vertelt verhalen en beantwoordt brandende vragen over de rijke collectie van Het Natuurhistorisch. Door de diversiteit van de rondleiders (directeur, conservator, educatief medewerker of één van de vrijwilligers met een verschillende achtergrond) worden bezoekers elke rondleiding weer met nieuwe verhalen verrast.

Audiotour

De gratis verstrekte audiotours werden ook in 2016 veelvuldig afgenomen door museumbezoekers. De tour Biodiversiteit voor volwassenen werd 3594 keer geactiveerd aan de balie. De Engelstalige versie van deze tour werd door 1536 bezoekers meegenomen op hun tocht door het museum. De kindertour, inclusief quiz, werd door 1402 jonge bezoekers afgenomen. Ook dit jaar werd er elke maand een fossielenpakket verloot als prijs onder de hoogste scores van de deelnemers aan de quiz.

Bruiklenen voor educatie en tentoonstellingen

In totaal vonden 10 educatieve/tentoonstellingsbruiklenen van collectiemateriaal hun weg naar Erasmus Universiteit Rotterdam, Paläon Forschungs und Erlebniszentrum Schöninger Speere (Duitsland), Nationaal Museum van Wereldculturen (Leiden en Berg en Dal), Natuurmuseum Fryslân, Uitgeverij Matrijs, Nederlands Fotomuseum (Rotterdam), De Urbanisten (Rotterdam), Susanne de Kraker, Natura Docet Wonderryck Twente en Reconcollege (Rotterdam).

Er waren in 2016 negen ingekomen bruiklenen: twee museale van Museum Boerhaave (antiek laboratoriummateriaal) en Wereldmuseum Rotterdam (schedel krokodil en sieraden) en bruiklenen van kunstenaars voor zeven wisseltentoonstellingen.

COLLECTIE & ONDERZOEK

Aanwinsten

In het aanwinstenboek werden 211 (2015: 125) aanwinsten geregistreerd. Een aanwinst kan uit slechts een object bestaan of vele monsters omvatten. Belangrijke grote aanwinsten in 2016 zijn onder andere: 3878 palearctische snuitkevers en bladhaantjes van W.J. Veldkamp (een verdubbeling van de collectie snuitkevers), 2017 fossiele zeezoogdierresten van K. Post en 379 monsters spinnen uit het Kralingse Bos van S.T.P. Campbell. Minder omvangrijke, maar wel met zorg bijeengebrachte verzamelingen die werden geschonken, zijn vleermuizen van A.J. Haarsma, Noordzeeschelpen van de Stichting Anemoon en fossiele zoogdieren uit de Zoetermeerse Plas van de Archeologische Werkgroep Zoetermeer.

Onder de vele losse aanwinsten bevond zich een aantal opmerkelijke en/of zeldzame vondsten, zoals: een zeeprik (*Petromyzon marinus*) uit de 2^e Katendrechtse haven in Rotterdam (M. Mooren, NMR 9979-001791), een uit de keel van een man chirurgisch verwijderde bronzen pantsermeerval (*Corydoras aeneus*) (E.J.O. Kompanje & B. van der Hoven, NMR 9979-001801), een slijmvis (*Lipophrys pholis*) uit Scherpenisse (R.J. Vink & A.F. de Jong, NMR 9979-001800), een steenmarter (*Martes foina*) geëlectrocuteerd op het CERN terrein te Saint-Genis Pouilly (T. du Pree, NMR 999-003507), een van de twee 'oeroude' pantserkrokodillen (*Mecistops cataphractus*) uit Diergaarde Blijdorp ('Hakuna' NMR9988-00707), een woudaapje (*Ixobrychus minutus*) uit De Lier (A. van Weel, NMR 9989-005054), 4 steltkluutkuikens (*Himantopus himantopus*) uit Zevenhuizen (G. Bakker, NMR 9989-005023), 7 botten van de reuzenalk (*Pinguinus impennis*), gevonden op de Zandmotor, Maasvlakte 2 en het strand van Hoek van Holland (H. Mulder, I. van Marrewijk, H. ter Steege, V. Viveen, M. Zondag, B.W. Langeveld), een oehoe (*Bubo bubo*) uit Utrecht (NMR 9989-005062), een fossiele snijtand van een nijlpaard (*Hippopotamus* sp.) van het strand van Maasvlakte 2 (W. van Brakel, NMR 9991-012063) en twee gemummificeerde katten (*Felis catus*) uit de kruipruimte van het voormalige Lantaren-Venster (thans Kino) in Rotterdam (J. de Vries, NMR 9990-003405 en 3406).

De Vogelklas Karel Schot en de Dierenambulance Zuid-Holland Zuid bleven belangrijke bronnen van aanwinsten. Dankzij de Vogelklas vonden bijzondere en minder bijzondere elementen van de stadsavifauna hun weg naar Het Natuurhistorisch, waaronder een zwartkopmeeuw (*Larus melanocephalus*) uit Sliedrecht (NMR 9989-004936), een wespendif (*Pernis apivorus*) gevonden op de Rochussenstraat te Rotterdam (NMR 9989-05036), een wielewaal (*Oriolus oriolus*) uit de Zaagmolenstraat te Rotterdam (NMR 9989-05059) en een lepelaar (*Platalea leucorodia*) uit Hekelingen (NMR 9989-004935). De Dierenambulance is alert op dode stadsvossen en -steenmarters en bracht in 2016 onder andere steenmarters uit Rotterdam-Zuid (NMR 9990-003377) en Schiedam (NMR 9990-003395). Een andere stadsecologische aanwinst betreft een bunzing (*Mustela putorius*) uit Rotterdam-Prinsenland (C.W. Moeliker, NMR 9990-003453).

In 2016 zijn dankzij enthousiaste inzet van vrijwilligers en uitbreiding van het team dat prepareert 46 zoogdieren en 37 vogels gebalgd. Dit betrof zowel aanwinsten uit dit verslagjaar als eerder in de vriezer gedeponeerde exemplaren.

Collectiebeheer

Van de eind 2012 van het voormalige Ecodrome (i.c. de Stichting Natuurmuseum en Milieueducatie Zwolle) overgenomen collectie fossiele zoogdieren zijn dit jaar een verdere 250 objecten volledig in de collectie geïntegreerd. Van de in 2015 door E. Soldaat

geschonken collectie vogelskeletten zijn in 2016 417 skeletten geregistreerd en in de collectie geïntegreerd. Voor de sterk uitbreidende collectie vogelskeletten is een apart depot ingericht en in gebruik genomen. Ook het 'Haren en Veren' depot is gedeeltelijk heringericht. In het 'Bottendepot' is extra ruimte geschapen voor een nieuwe schenking van K. Post. Deze schenking werd grotendeels in 2016 ook geregistreerd en geïntegreerd. De toegankelijkheid van de unieke collectie fossiele zeezoogdieren werd ook verbeterd: de fossiele gehoorbeenderen, van grote taxonomische waarde en vaak geïsoleerd aangetroffen, zijn apart systematisch geplaatst in kasten. Ook werd de herpetologische vloeistofcollectie onder handen genomen door een nieuwe junior-honoraire conservator. Vrijwel al het ongedetermineerde materiaal werd op naam gebracht (en geregistreerd), wat de toegankelijkheid van deze collectie sterk vergroot. In de schelpencollectie werd een start gemaakt met het plaatsen van soortenlabels aan het begin van series monsters van dezelfde soort. Zo is straks binnen een lade elke soort direct te vinden. Ook werd een start gemaakt de collectie graafwespen (Crabronidae) te determineren en registreren.

Digitale registratie

Aan het eind van 2016 waren 269.145 (2015: 253.119) NMR collectie-records in de collectiedatabase opgenomen. Deze records zijn grotendeels voor iedereen in de online webdatabase toegankelijk, inclusief 16.037 (2015: 15.761) aan deze records gekoppelde foto's en overige documenten.

In de collectiedatabase van het museum werden dit jaar 6422 aanwinsten uit 2016 geregistreerd. Daarnaast ging ook het met terugwerkende kracht digitaal registreren van de al bestaande NMR-collectie onverminderd door. In totaal omvatten de collectie-databases aan het eind van het verslagjaar 269.145 records verdeeld over de volgende deelcollecties:

Fungi: 1334 records (was 0) – 104 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Planten: 11.595 records (was 9951) – 1 aanwinst uit 2016 geregistreerd
 Mossen: 3496 records (was 3496) – geen aanwinsten geregistreerd
 Vlinders: 70.843 (was 70.625) – 49 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Kevers: 25.616 (was 21.633) – 3878 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Vliesvleugeligen: 36.462 (was 34.452) – geen aanwinsten geregistreerd
 Overige insecten*: 10.734 (was 6.636) – geen aanwinsten geregistreerd
 Spinnen, Mijten, Miljoenpoten, Duizendpoten: 1504 records (was 1007) – 378 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Kreeftachtigen: 1414 records (was 1401) – 12 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Overige (meest mariene) invertebraten: 771 records (was 750) – 15 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Weekdieren (schelpen): 82.135 records (was 78.623) – 294 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Reptielen en Amfibieën: 522 records (was 430) – 4 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Vogels: 4908 records (was 4252) – 87 uit 2016 aanwinsten geregistreerd
 Vissen: 1506 records (was 1465) – 28 uit 2016 aanwinsten geregistreerd
 Zoogdieren - fossiel: 12.936 records (was 11.090) – 1509 aanwinsten uit 2016 geregistreerd
 Zoogdieren - recent: 3371 records (was 3308) – 63 uit 2016 aanwinsten geregistreerd

[* libellen, vliegen, schietmotten, wantsen, sprinkhanen & krekels]

niet natuurhistorische collectie (kunst, paraferalia, vangmiddelen etc.): 239 records (was 239) – 0 aanwinsten.

Er zijn in 2016 276 foto's en pdf's aan de op internet raadpleegbare collectiedatabase en aan de NMR schelpencollectiefoto-database toegevoegd, waarmee het totale aantal collectiegerelateerde mediatheekbestanden op 16.037 komt (2015: 15.761). De speciale NMR collectie-foto pagina's (uitsluitend schelpen, zie www.nmr-pics.nl) trokken 78.862 bezoekers (44.670 unieke) die goed waren voor 12.867.955 fotoviews (13.588.922 views in 2015). Deze schelpenwebsite wordt genoemd om zijn volledigheid en actuele taxonomie.

Onderzoek

De collectie werd in toenemende mate benut voor onderzoek. Marcel van Tuinen (Centre for Ecological and Evolutionary Science, Rijksuniversiteit Groningen) deed biometrisch onderzoek aan de collectie opgezette- en balgvogels. Alina Marie von Thaden (Conservation Genetics Group, Senckenberg Research Institute, Research Station Gelnhausen) gebruikte weefsel van een wilde kat voor haar genetisch onderzoek aan deze soort. Felix G. Marx (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen/Museum Victoria, Melbourne, Australië) deed onderzoek aan de collectie fossiele walvisresten. Ook Mark Bosselaers (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen) deed biometrisch onderzoek aan de collectie fossiele walvisresten. Toshiyuki Kimura (Gunma Museum of Natural History, Japan) combineerde museologisch werk met taxonomisch onderzoek aan (fossiele) walvissen en bestudeerde daarvoor diverse exemplaren uit de collectie, waaronder de resten van grijze walvissen. Sjors Heijboer (student Hogeschool Rotterdam) en Sebastiaan de Vriend (student University of Applied Sciences Leiden) deden uitgebreid onderzoek aan de collectie bruinvisskeletten. Mark Bosselaers en Michelangelo Bisconti beschreven een onooglijk met Velpon® in elkaar geplakt fossiel uit onze collectie (NMR 9991-007727) als een nieuwe baleinwalvissoort: *Fragilicetus velponi*.

Ook *citizen science* had een belangrijke rol, met name op paleontologisch vlak: er vonden circa twintig bezoeken plaats van fossielenverzamelaars die bijzondere vondsten van het strand van Maasvlakte 2 onder nauwe begeleiding van de conservator op naam brachten aan de hand van de collectie recente zoogdieren. Zo werden diverse fossiele gebitsresten van nijlpaarden gedetermineerd. De verzamelaars werden aangemoedigd hun vondsten te publiceren in het tijdschrift van de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren.

Eigen werk van (junior) honorair conservatoren en (junior) honorair onderzoekers richtte zich op valdeurspinnen (A. Decae), waterkevers (B. van Vondel), fossiele zeezoogdieren (K. Post), pleistocene zoogdieren (D. Mol), stoottanden (J. van der Beek), kevers (A.J.A. Heetman), fossiele vissen (H. Diependaal), vleermuizen (J. Mulder) en Nederlandse pleistocene reptielen en amfibieën (S. Schouten). De conservator (B. Langeveld) breidde zijn onderzoek aan de pleistocene avifauna van de Noordzee verder uit en ronderde een studie aan de pleistocene ichthyofauna van dat gebied af. Dankzij nauwe contacten met de Dierenambulance en Vogelklas Karel Schot kon de opmars van stadsvos en -steenmarter in Rotterdam verder gedocumenteerd worden. Al dergelijke aanwinsten werden onderzocht op maaginhoud en pathologie. Bureau Stadsnatuur inventariseerde en verzamelde bloembesturende fauna (zweefvliegen, graafwespen, bijen) in park De Twee Heuvels (Rotterdam), wat o.a. de zeldzame roodsprietwesp bij *Nomada fulvicornis* opleverde.

Wetenschappelijke bruiklenen

Er werden diverse monsters uitgeleend voor wetenschappelijk onderzoek in binnen- en buitenland. Zo leende Stichting Anemoon schelpen uit de Noordzee en de Universiteit Utrecht een fossiel van een makaak van Maasvlakte 2. Naturalis Biodiversity Center leende een schouderblad van een bruinvis voor fotogrammetrisch onderzoek en Universidad de Vigo (Spanje) leende recente schelpen voor taxonomisch werk.

GEBOUW, BEDRIJFSVOERING & MANAGEMENT

Huisvesting

De huisvestingssituatie in het hoofdgebouw veranderde niet in vergelijking met vorige verslagjaren. Het museum heeft de beschikking over het hoofdgebouw aan de Westzeedijk en een externe collectiedepotruimte aan de Robert Fruinstraat. De in het vorige verslagjaar aangekondigde herbestemming van het depotgebouw werd teruggedraaid zodat de urgentie van een verhuizing naar een ander depot verdween.

De zogenaamde Parkenknoop (die de zuidkant van het Museumpark en Het Park met elkaar verbindt) kwam gereed. Hierdoor verbeterde de toegankelijkheid van het museum en de Kunsthal, maar verslechterde de afwatering aan de Westzeedijk-beneden waardoor bij hevige regenval hemelwater de kelder van het museum in stroomt. Dit leidde twee keer tot schade aan gebouw en inventaris. Door noodmaatregelen bleven de collectiedepots droog, maar de situatie is en blijft kritiek.

In het verslagjaar zijn belangrijke interne verbeteringen aan het museumgebouw aangebracht en betaald. Een ongebruikte kantoorruimte is, met financiële steun van Natuurmonumenten, omgebouwd tot publieksruimte voor wisseltentoonstellingen, de Jelle Reumer-zaal, vernoemd naar de oud-directeur. De gammele expositiewand in de Van Roonzaal werd vernieuwd. Na een lange monumentenprocedure werd de onveilige trapconstructie in de centrale hal (uit eigen middelen) aangepakt met een verhoogde glazen ombouw. Ook kregen de personeelskantine en de pantry van de Hoboken Salon een hoognodige opknapbeurt. In het collectiedepot (schelpen) op zolder van Villa Dijkzigt werd een hoognodige klimaatinstallatie aangelegd.

Helaas had het museum ook in 2016 weer te maken met de nodige lekkages. Barsten in de glazen dakconstructie zorgden voor ernstige wateroverlast die zich uitbreidde over meerdere verdiepingen, met als gevolg schade aan muren en vloeren, waaronder in de nieuw gerealiseerde tentoonstellingsruimte. Door de eigenaar van het gebouw, Gemeente Rotterdam/Stadsontwikkeling is herstel in gang gezet, maar zowel de gebreken aan de dakconstructie als de in pandig ontstane schade werden nog niet hersteld.

Beveiliging

In 2016 werd het aantal beveiligingscamera's uitgebreid en kwam er een directe lijn met de meldkamer van de Kunsthal. Beveiligers van onze naaste buur maken regelmatig surveillancerondjes door het museum.

Online ticketing

In de loop van 2016 werd samen met negen andere Rotterdamse musea de gezamenlijke online verkoop van entreebewijzen en tickets voor evenementen ingevoerd. Voor Het Natuurhistorisch was dat nieuw, en het leverde de bescheiden verkoop op van 185 entreekaartjes en 154 tickets voor evenementen.

Hoboken Salon

In het jaar 2016 werden 7 (2015: 7) huwelijken of partnerschapsregistraties voltrokken en werd de Hoboken Salon 77 keer (2015: 68 keer) verhuurd. Voor cursussen van de Vrije Academie is de salon inmiddels een vaste locatie. Voor activiteiten van derden die in het verlengde liggen van de doelstellingen van het museum wordt de Hoboken Salon voor een vriendenprijs beschikbaar gesteld. Zo vergaderden Natuurmonumenten, de Werkgroep voor Tertiare en Kwartaire Geologie en de Werkgroep Pleistocene Zoogdieren in de Hoboken Salon. Daarnaast fungeerde de salon voor het museum als ontvangstruimte voor Het Natuurspreekuur, de Zondagmiddag@ lezingen, de MuseumJeugdUniversiteit of andere groepsonvangsten, en werden er openingen en aansluitende recepties gehouden. Bijzonder was de opname van een videoclip, op 5 januari, van de band 'Book of Eli'.

Bestuur Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Het bestuur van de stichting heeft in 2015 in totaal vijf-maal vergaderd, alsmede een maal samen met het bestuur van de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum. Deze vergaderingen werden bijgewoond door de directeur en de adjunct-directeur.

De stichting werkt sinds haar oprichting (in 1986) met het bestuur-model (een onbezoldigd bestuur en een bezoldigde directie). Dit model voldoet goed bij de uitvoering van het statutaire doel van de stichting (verzamelen, beheren, exposeren, educatie, voorlichting en onderzoek), de eenvoudige organisatiestructuur, het aantal medewerkers (16 in 2016 [14.3 fte]) en het aantal betrokken vrijwilligers (51 in 2016). Daarnaast werkt de stichting met een overzichtelijk budget en staat de museumorganisatie goed op de rails. Veel aandacht wordt besteed aan de samenstelling van het bestuur en de gewenste diversiteit van expertises en competenties binnen het bestuur. Richtsnoer daarbij is dat deze aanvullend zijn op de reeds in de organisatie aanwezige expertises en competenties. Op dit moment beschikt het bestuur niet over een bestuursreglement. Bij de uitvoering van zijn taken werkt het bestuur volgens de statuten, de wet en de Governance Code Cultuur. In 2016 is een directiestatuut opgesteld en vastgesteld.

Collectie Adviesraad (CAr)

De CAr vergaderde in 2016 niet. De taak van de CAr is om het stichtingsbestuur gevraagd en ongevraagd te adviseren over onderwerpen aangaande de collectie, met name waar verwerving en afstoting aan de orde is. Deze zaken waren niet aan de orde.

Bestuur Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Het bestuur van de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam is in 2016 vijf keer bijeengekomen, waarvan één keer gezamenlijk met het bestuur van Het Natuurhistorisch.

BUREAU STADSNATUUR

Voor Bureau Stadsnatuur was 2016, evenals voorgaande jaren, een goed jaar. Bijzonder was de rol die Bureau Stadsnatuur speelde voor De Levende Natuur. In 2016 verscheen een themanummer van dit vakblad dat geheel gewijd was aan het onderwerp 'stadsnatuur'. Niels de Zwarte vormde samen met Robbert Snep (WUR) de gastredactie en het hele team van Bureau Stadsnatuur produceerde het artikel 'Weten wat er leeft in stad en haven: stadsecologie in Rotterdam', dat de resultaten van 10 jaar intensief onderzoek in en naar de Rotterdamse stadsnatuur samenvat.

Publiekswerk: excursies, lezingen, conferenties

Een toenemend aantal publieksactiviteiten zorgde er voor dat het werk van Bureau Stadsnatuur en het museum beter bij elkaar aansluiten. Zo organiseerden/participeerden bSR-ecologen in de Nacht van de Vleermuis, het Natuurfestival in Het Park bij de Euromast (van Natuurmonumenten), de Rotterdamse Dag van de Biodiversiteit, de Wereldhavendagen, de MuseumJeugdUniversiteit, de Zondagmiddag@ lezingen en de Groene Dakendagen Rotterdam. Excursies in de stadsnatuur waren talloos. Zo gaven drie ecologen van Bureau Stadsnatuur op 14 augustus 2016 een vleermuisexcursie aan deelnemers van het kinderkamp 'Op avontuur in de stadsnatuur' - een kamp voor kinderen uit Rotterdam die anders niet op vakantie zouden gaan. Fietsexcursies vanuit de tentoonstelling 'Rotterdams Platteland' werden geleid door bSR ecologen en boswachters van Natuurmonumenten.

Niels de Zwarte was een van de hoofdsprekers op het symposium 'Groen in de stad; leefbaarheid of luxe?', dagvoorzitter van het landelijke vleermuizensymposium (VLEN-dag) en van het landelijke 'Vleermuizen in de Stad' symposium in Rotterdam. Hij was in 2016 actief in de landelijke werkgroep 'Groen werkt in de stad!' van Stadswerk Nederland, waarin vanuit meerdere disciplines gewerkt wordt aan activiteiten die bijdragen aan een groene en leefbare stad. Garry Bakker sprak op de landelijke Sovon-dag over het onderwerp 'De ene karekiet is de ander niet' en liet zien hoe deze lastige groep vogels onderscheiden kan worden. André de Baerdemaeker gaf, onder andere, college urbane ecologie op de Lerarenopleiding van de Hogeschool Rotterdam, nam deel aan een debat over stadsnatuur in De Balie te Amsterdam, sprak op de NIBI VMBO-onderwijsconferentie over 'Hoe onderzoek je vogels met je schoolklas?' en trok een volle kerk tijdens de Museumnacht Delft. Hij was een graag geziene gast in de talkshow 'Winfried en Ari's Walhalla', lid van de gemeentelijke commissie Dierenwelzijn & Stadsnatuur en jurylid van het Wildlife Filmfestival Rotterdam (WWFR).

Rapporten en adviezen

Er zijn in totaal 145 projecten in opdracht uitgevoerd: van zware projecten, waarbij het hele team jaarrond een rol speelde, tot kleine adviezen die in korte tijd werden afgerond. Van deze onderzoeken zijn 51 adviesrapporten en 72 notities verschenen; de meeste hiervan zijn niet openbaar. Voor 22 projecten werd geen eigen rapport of notitie opgeleverd omdat met andere grote ingenieursbureaus werd samengewerkt en bSR alleen een specialistisch deel over ecologie leverde in een totaalrapportage. Ook komt het voor dat het 'eindproduct' een kaart, presentatie, excursie of cursus is. Regelmatig zijn ook uren van onze ecologen ingekocht voor het ter plaatse begeleiden van de uitvoering van buitenprojecten.

In 2016 is Bureau Stadsnatuur vaker dan in voorgaande verslagjaren betrokken geweest bij grote infrastructurele projecten. Dit betreft het aanleggen van nieuw spoor, nieuwe woonwijken, verlenging en aanleg van nieuwe wegen of leidingtracés. Ook is veel aandacht

besteed aan complexe ontheffingen, vaak in relatie tot milieu-effectenrapportages, renovatie, na-isolatie of sloop van een groot aantal woningen in een woonwijk. Ook het verzorgen van onderdelen voor een BREEAM-certificaat behoort tot de competenties van bSR.

Een geheel nieuw type project was een grote opdracht voor Staatsbosbeheer, waarbij vele kavels geïnventariseerd werden op vogels en insecten. Dit in het kader van de SNL-subsidies. Voor ecologen van bSR was dit uitzonderlijk; in plaats van flora en fauna in stad en haven, werden vogels en libellen geïnventariseerd in natuurgebieden die soms alleen per boot bereikbaar waren. Ook deze projecten zijn naar tevredenheid afgerond.

Een ander uitstapje buiten onderzoeken in de Randstad, was een project in Amersfoort op het gebied van gierzwaluwen. Hierbij coördineerde bSR inventarisaties door vrijwilligers en nam zelf ook deel aan de onderzoeken. Dit resulteerde in een overzichtsrapport van gierzwaluwenverblijven in de binnenstad van Amersfoort.

Ook in 2016 was Bureau Stadsnatuur actief op gebied van natuurmeetnetten, een van de specialismen. Zowel in Rotterdamse parken, het havengebied als in gemeente Leiden. Aan innovatie ontbrak het ook niet. Op Rotterdam-Zuid is een experiment opgezet waarbij de methodiek van maaien optimaal afgestemd is op biodiversiteit. Dit is 'mozaïekmaaien' genoemd, waarbij de wat bredere wegbermen in drie maairondes worden gemaaid, waarbij steeds een deel verspringt. Hierdoor is er altijd een deel grasvegetatie dat niet gemaaid wordt, ten voordeel van de biodiversiteit. Binnen een jaar werd in de pilot al significant gemeten dat de biodiversiteit hoger was dan in de delen met traditioneel beheer. In 2017 wordt het experiment vervolgd waarbij ook bijen worden geïnventariseerd.

Bureau Stadsnatuur is voor gemeente Rotterdam actief geweest op een aantal belangrijke thema's, zoals de Gebiedsvisie Kralingse Bos en een 'roadshow leidraad gedragscode Flora- en faunawet' waarin alle gemeentelijke groenmedewerkers werden voorgelicht over de natuurwetgeving. Vanwege de nieuwe natuurwetgeving, per 1-1-2017, is veel aandacht besteed aan het in kaart brengen van de gevolgen voor het ecologische werkveld. Vele soorten planten verliezen bij voorbeeld de wettelijke bescherming en zullen veelal niet langer geïnventariseerd hoeven te worden. Daar komen ook wel nieuwe soorten voor terug en de bescherming van vogels en vleermuizen blijft vrijwel gelijk. Hierin zit het meeste werk voor bSR, waardoor de effecten op het toekomstige werkpakket gering lijken.

Natuurdata

Het gebruik en onderhoud van een goede natuurdatabase, zowel actueel (in de eigen WrnPro database) als natuurhistorisch (de collectie-database van het museum) was ook in 2016 van onschatbare waarde voor Bureau Stadsnatuur. De database werd vrijwel dagelijks gebruikt en door vrijwilligers gevoed met nog niet gedigitaliseerde natuurdata.

Personeel en organisatie

Er zijn in 2016 geen personele wijzigingen geweest binnen het onderzoeksbureau: er is een multifunctioneel team van zes ecologen met uiteenlopende specialiteiten dat qua personeelslasten zelf-bedruipend is. Diverse externe ecologen werden ingehuurd om al het veldwerk uit te kunnen voeren volgens de normen van de landelijke protocollen en de eigen hoge kwaliteitsstandaard. Vanwege de goede resultaten en toegenomen vraag naar gespecialiseerd stadsecologisch advies zijn voorbereidingen getroffen om in 2017 het ecologenteam te kunnen versterken.

2 Jaarrekening 2016

BALANS PER 31 DECEMBER 2016

	<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>		<u>31-12-2016</u>	<u>31-12-2015</u>
	€	€		€	€
ACTIVA			PASSIVA		
<i>Vaste activa</i>			<i>Eigen Vermogen</i>		
Materiële vaste activa	44.044	16.333	Algemene Reserve	245.570	166.249
	<hr/>	<hr/>	Bestemmingsreserve	0	20.349
	44.044	16.333	Bestemmingsfonds	12.730	13.130
				<hr/>	<hr/>
<i>Vlottende activa</i>				258.300	199.728
Vorraden	11.827	8.983			
Vorderingen	261.032	99.683			
Liquide middelen	233.667	296.285			
	<hr/>	<hr/>	Kortlopende schulden	292.270	221.556
	506.526	404.951			
				<hr/>	<hr/>
	<u>550.570</u>	<u>421.284</u>		<u>550.570</u>	<u>421.284</u>

WINST- EN -VERLIESREKENING 2016

	Begroting 2016 €	Verslag 2016 €	Verslag 2015 €
BATEN			
Opbrengsten			
Bruto marge	126.000	194.715	151.223
Overige opbrengsten	425.000	491.259	472.751
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	551.000	685.974	623.974
Subsidies	740.000	749.364	749.177
Schenken	0	5.010	54.822
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal baten	1.291.000	1.440.348	1.427.973
Lasten			
Personeelslasten	921.000	896.254	876.824
Afschrijving vaste activa	10.000	13.343	10.012
Huisvestingskosten	240.000	263.475	232.989
Museale kosten	30.000	107.344	78.185
Algemene kosten	90.000	101.631	94.303
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Totaal	1.291.000	1.382.047	1.292.313
	0	58.301	135.660
Rente baten en soortgelijke opbrengsten	-	271	382
Rente lasten en soortgelijke kosten	-	0	0
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening	0	58.572	136.042
Buitengewone baten			
Resultaat	0	58.572	136.042
Toevoeging aan bestemmingsfonds	0	0	0
Onttrekking aan bestemmingsfonds		400	0
Toevoeging aan bestemmingsreserve	-16.000	-16.128	-16.128
Onttrekking aan bestemmingsreserve	16.000	36.477	9.996
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
Mutatie vrije reserve	0	79.321	129.910

KASSTROOMOVERZICHT 2016

	€	Verslag 2016 €	€	Verslag 2015 €
Kasstroom uit operationele activiteiten				
Resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening		58.301		135.660
<i>Aanpassingen voor</i>				
Mutatie voorzieningen	0		0	
Afschrijvingen op materiële vaste activa	13.343		10.012	
		13.343		10.012
<i>Verandering in werkkapitaal</i>				
Voorraden	-2.844		-4.060	
Vorderingen	-161.349		46.300	
Kortlopende schulden	70.714		1.580	
		-93.479		43.820
Kasstroom uit bedrijfsoperaties		-21.835		189.492
Ontvangen interest	271		382	
Betalde interest	0		0	
Ontvangst buitengewone baten	-		-	
		271		382
Kasstroom uit operationele activiteiten		-21.564		189.874
Kasstroom uit investeringsactiviteiten				
Investerings materiële vaste activa	-41.054		-7.557	
		-41.054		-7.557
Kasstroom uit financieringsactiviteiten				
Aflossing langlopende schulden	0		0	
		0		0
Netto kasstroom		<u>-62.618</u>		<u>182.317</u>

Het verloop van de geldmiddelen is als volgt:

	Verslag 2016	Verslag 2015
Stand per 1 januari	296.285	113.968
Mutatie boekjaar	<u>-62.618</u>	<u>182.317</u>

TOELICHTING OP DE BALANS EN WINST- EN VERLIESREKENING

Algemene toelichting

Activiteiten

Oprichting

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam is statutair opgericht per 25 maart 1986 en is gevestigd te Rotterdam.

Doelstelling en activiteiten

De Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam heeft statutair als doel het beheren, exploiteren en instandhouden van een museum voor natuur en natuurhistorie te Rotterdam en voorts al hetgeen met een en ander rechtstreeks of zijdelings verband houdt of daartoe bevorderlijk kan zijn, alles in de ruimste zin des woords.

Middelen

De Stichting verkrijgt haar middelen met name door:

- het stichtingskapitaal;
- subsidies;
- giften, legaten en erfstellingen;
- renten en andere revenuen van het kapitaal van de stichting;
- alle andere verkrijgingen en baten, waaronder verkoop van toegangsbewijzen, zaalverhuur, verrichten van onderzoek en organisatie van educatieve activiteiten.

Schattingen

Bij toepassing van de grondslagen en regels voor het opstellen van de jaarrekening vormt de leiding van het Natuurhistorisch Museum zich verschillende oordelen en maakt schattingen die essentieel kunnen zijn voor de in de jaarrekening opgenomen bedragen. Indien het voor het geven van het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht noodzakelijk is, is de aard van deze oordelen en schattingen inclusief de bijbehorende veronderstellingen opgenomen bij de toelichting op de betreffende jaarrekeningposten.

Grondslagen voor waardering van activa en passiva

Algemeen

De jaarrekening is opgesteld in overeenstemming met de wettelijke bepalingen van Titel 9 Boek 2 BW en de stellige uitspraken van de Richtlijnen voor de Jaarverslaggeving, uitgegeven door de Raad voor de Jaarverslaggeving. De jaarrekening is opgesteld in euro's.

Activa en passiva worden in het algemeen gewaardeerd tegen de verkrijgings- of vervaardigingsprijs of de actuele waarde. Indien geen specifieke waarderingsgrondslag is vermeld, vindt waardering plaats tegen de verkrijgingsprijs.

Vergelijking met voorgaand jaar

De gehanteerde grondslagen van waardering en van resultaatbepaling zijn ongewijzigd ten opzichte van het voorgaande jaar.

Functionele valuta

De posten in de jaarrekening worden gewaardeerd met inachtneming van de valuta van de economische omgeving waarin de organisatie voornamelijk haar bedrijfsactiviteiten uitoefent (de functionele valuta). De jaarrekening is opgesteld in euro's, zijnde de functionele en presentatievaluta van Het Natuurhistorisch.

Materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden gewaardeerd tegen verkrijgings- of vervaardigingsprijs inclusief direct toerekenbare kosten, onder aftrek van lineaire afschrijvingen over de geschatte economische levensduur, of lagere bedrijfswaarde. De vervaardigingsprijs bestaat uit de aanschaffingskosten van grond- en hulpstoffen en kosten die rechtstreeks toerekenbaar zijn aan de vervaardiging inclusief installatiekosten.

Subsidies op investeringen worden in mindering gebracht op de verkrijgings- of vervaardigingsprijs van de activa waarop de subsidies betrekking hebben.

Uitgaven voor collectie zijn en worden niet geactiveerd.

Vorraden

De voorraden worden gewaardeerd tegen verkrijgingprijs dan wel lagere marktwaarde voor zover nodig onder aftrek van een voorziening voor incourantheid.

Vorderingen

Vorderingen worden opgenomen tegen de reële waarde van de tegenprestatie, gewoonlijk de nominale waarde. Een eventuele afwaardering op de vorderingen wordt in aanmerking genomen op grond van verwachte oninbaarheid.

Liquide middelen

Liquide middelen bestaan uit kas, banktegoeden en deposito's met een looptijd korter dan twaalf maanden. Eventuele rekening-courantschulden bij banken worden opgenomen onder schulden aan kredietinstellingen onder kortlopende schulden.

Voorzieningen

Voorzieningen worden gevormd voor in rechte afdwingbare of feitelijke verplichtingen die op de balansdatum bestaan waarbij het waarschijnlijk is dat een uitstroom van middelen noodzakelijk is en waarvan de omvang op betrouwbare wijze is te schatten. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de beste schatting van de bedragen die noodzakelijk zijn om de verplichtingen per balansdatum af te wikkelen. De voorzieningen worden gewaardeerd tegen de nominale waarde van de uitgaven die naar verwachting noodzakelijk zijn om de verplichtingen af te wikkelen.

Pensioenvoorziening

Het Natuurhistorisch heeft de aan het personeel toegezegde pensioenregeling bij het ABP verwerkt alsof er sprake is van een toegezegde bijdrageregeling. Onder een "toegezegde pensioenregeling" wordt verstaan een regeling waarbij aan de werknemers een pensioen

wordt toegezegd, waarvan de hoogte afhankelijk is van leeftijd, salaris en dienstjaren. In geval van een tekort bij het ABP heeft de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam geen verplichting tot het doen van aanvullende bijdragen, anders dan hogere toekomstige premies. Het ABP heeft de uitvoering van de pensioenregeling per 1 maart 2008 ondergebracht in een zelfstandige uitvoeringsorganisatie APG Algemene Pensioen Groep N.V. (kortweg APG).

Grondslagen voor bepaling van het resultaat

Algemeen

Het resultaat wordt bepaald als het verschil tussen de ontvangen subsidies en de opbrengstwaarde van de geleverde prestaties en verrichte diensten enerzijds, en anderzijds de kosten en andere lasten van het jaar, gewaardeerd tegen historische kostprijs. De resultaten op transacties worden verantwoord in het jaar waarin zij zijn gerealiseerd, de verliezen reeds zodra zij voorzienbaar zijn.

Subsidies

De subsidies worden verantwoord in het jaar waarop zij betrekking hebben ofwel waarin de betreffende uitgaven zijn gedaan. Indien de uitgaven niet in het jaar van ontvangst van de subsidie worden voldaan, wordt het niet bestede bedrag opgenomen onder de kortlopende schulden.

Opbrengstverantwoording

Opbrengsten uit de levering van goederen worden verwerkt zodra alle belangrijke rechten en risico's met betrekking tot de eigendom van de goederen zijn overgedragen aan de koper. Verantwoording van opbrengsten uit de levering van diensten geschiedt naar rato van de geleverde prestaties, gebaseerd op de verrichte diensten tot aan de balansdatum in verhouding tot de in totaal te verrichten diensten.

Netto omzet

Netto omzet omvat de opbrengsten uit levering van goederen en diensten onder aftrek van kortingen en dergelijke en van over de omzet geheven belastingen.

Kostprijs van de omzet

Onder kostprijs van de omzet wordt in dit verband verstaan de aan de omzet toe te rekenen directe kosten.

Afschrijvingen materiële vaste activa

Materiële vaste activa worden vanaf het moment van ingebruikneming afgeschreven over de verwachte toekomstige gebruiksduur van het actief. Indien een schattingswijziging plaatsvindt van de economische levensduur worden de toekomstige afschrijvingen aangepast. Boekwinsten en -verliezen bij verkoop van materiële vaste activa zijn begrepen onder de afschrijvingen.

Personeelsbeloningen

Periodiek betaalbare beloningen

Lonen, salarissen en sociale lasten worden op grond van de arbeidsvoorwaarden verwerkt in de winst- en verliesrekening voor zover ze verschuldigd zijn aan werknemers.

Pensioenen

Het Natuurhistorisch heeft de aan het personeel toegezegde pensioenregeling bij het ABP verwerkt alsof er sprake is van een toegezegde bijdrageregeling. Voor toegezegde bijdrageregelingen betaalt het Natuurhistorisch op verplichte, contractuele of vrijwillige basis premies aan het ABP. Behalve de betaling van premies heeft Het Natuurhistorisch geen verdere verplichtingen uit hoofde van deze pensioenregelingen. De premies worden verantwoord als personeelskosten als deze verschuldigd zijn. Vooruitbetaalde premies worden opgenomen als overlopende activa indien dit tot een terugstorting leidt of tot een vermindering van toekomstige betalingen.

Bijzondere posten

Dit betreffen baten of lasten die voortvloeien uit gebeurtenissen of transacties die behoren tot het resultaat uit gewone bedrijfsuitoefening, maar die omwille van de vergelijkbaarheid apart toegelicht worden op grond van de aard, omvang of het incidentele karakter van de post.

Financiële baten en lasten

Rentebaten en rentelasten worden tijdsevenredig verwerkt, rekening houdend met de effectieve rentevoet van de betreffende activa en passiva. Bij de verwerking van de rentelasten wordt rekening gehouden met de verantwoorde transactiekosten op ontvangen leningen.

Materiële vaste activa

De afschrijvingspercentages bedragen voor de inventaris 20% en voor apparatuur 33,33%.

De vaste activa vertonen in 2016 het volgende verloop:

[x 1 €]	Stand 1 jan. 2016	Investering 2016	Afschrijving 2016	Stand 30 dec.2016
Collectie	p.m.			p.m.
Inventaris	6.082	36.793	8.539	34.336
Apparatuur	10.251	4.261	4.804	9.708
	<u>16.333</u>	<u>41.054</u>	<u>13.343</u>	<u>44.044</u>

Aanschaffingen kleiner dan € 1.000 worden niet geactiveerd.

Vorraden

De voorraden zijn op de balans per 31 december 2016 opgenomen voor een bedrag van € 11.827. De voorraad betreft de winkelvoorraad boeken, posters etc. Op de voorraad is een voorziening voor incourantheid van € 3.942 in mindering gebracht.

Vorderingen

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Debiteuren	145.221	56.923
Nog te ontvangen baten	95.088	16.820
Vooruitbetaalde posten	20.723	25.940
	<hr/>	<hr/>
Totaal	<u>261.032</u>	<u>99.683</u>

De debiteuren op balansdatum bedragen € 148.022. Op dit bedrag is een voorziening voor oninbaarheid ad € 2.800 in mindering gebracht.

Liquide middelen

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
ING Zakelijke Rekening 511071	81.920	45.303
ING Rente spaarrekening	144.000	246.000
Kasgelden	7.747	4.845
Gelden onderweg	0	137
	<hr/>	<hr/>
	<u>233.667</u>	<u>296.285</u>

Eigen vermogen

Het eigen vermogen bestaat in 2016 uit de algemene reserve, het bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs en de bestemmingsreserve onderhoud gebouwen.

Algemene reserve

Overzicht verloop in 2016:

	€
Stand 1 januari 2016	166.249
Mutatie in 2016	
Resultaat na bestemming	79.321
Stand 31 december 2016	<u>245.570</u>

Het bestuur heeft in 2016 € 20.000 in de algemene reserve gereserveerd voor het opvangen van eventuele tegenvallers in de omzet van Bureau Stadsnatuur. Bij vaststelling van de jaarrekening 2016 is dit bedrag verhoogd naar € 70.000.

Bestemmingsreserve onderhoud gebouwen

Overzicht verloop in 2016:

Stand 1 januari 2016	20.349
Mutatie in 2016	
Onttrekking	-36.477
Dotatie	16.128
Stand 31 december 2016	<u>0</u>

In 2013 zijn nieuwe afspraken gemaakt met de eigenaar van het pand aan de Westzeedijk. Via een nieuwe demarcatie zijn extra onderhoudsverplichtingen overgenomen door Het Natuurhistorisch, in ruil voor een structurele verlaging van de huursom. Het nominale bedrag van de korting bij aanvang wordt jaarlijks toegevoegd aan de bestemmingsreserve. Het bedrag van de werkelijke onderhoudsuitgaven wordt onttrokken aan deze reserve. In 2016 overstegen de onderhoudsuitgaven het bedrag van de reserve. Derhalve is de stand op balansdatum nihil.

Bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs

Overzicht verloop in 2016:

Stand 1 januari 2016	13.130
Mutatie in 2016	
Onttrekking	-400
Dotatie	0
Stand 31 december 2016	<u>12.730</u>

Op het aan het museum geschonken prijzengeld van de Edgar Donckerprijs rusten door de schenkers aan te wijzen bestedingsverplichtingen. De ontvangen bedragen zijn gedoteerd aan het bestemmingsfonds. De uit deze gelden gedane uitgaven zijn aan dit fonds onttrokken.

Aansprakelijk vermogen

Het aansprakelijk vermogen per 31 december 2016 bedraagt € 210.633 (het totale eigen vermogen).

Kortlopende schulden

	31-12-2016	31-12-2015
	€	€
Crediteuren	74.626	71.619
Loonheffingen	42.299	35.680
Omzetbelasting	21.299	9.149
Pensioenpremie	15.522	7.908
Reservering vakantiegeld/dagen	50.688	42.254
Vooruitontvangen baten	61.340	22.165
Overige nog te betalen kosten	26.496	32.781
	<hr/>	<hr/>
Totaal	292.270	221.556

Bureau Stadsnatuur heeft eind 2016 aanzienlijke bedragen vooruit gefactureerd. De tegenprestaties hiervoor worden in 2017 geleverd. De overige nog te betalen kosten hebben voornamelijk betrekking op te betalen huisvestingskosten en accountantskosten. De kortlopende schulden hebben allen een resterende looptijd van korter dan een jaar.

Niet uit de balans blijvende verplichtingen

De stichting heeft huurcontracten afgesloten voor de huur van 2 panden. De contracten lopen, behoudens verlenging, tot 1 januari 2018 en de verplichting voor 2016/17 bedraagt circa € 125.000. Daarnaast heeft de stichting een huurcontract afgesloten voor de huur van MFC's; de verplichting voor 2016/17 bedraagt circa € 21.000.

TOELICHTING OP DE WINST-EN-VERLIESREKENING**Resultaat 2016**

2016 is afgesloten met een positief resultaat van € 31.654 tegenover € 0 begroot. Vooral de baten weken in positieve zin sterk af van de begroting.

Bruto marge

Bruto marge	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
<i>Netto omzet</i>			
Omzet entreegelden	95.000	131.907	116.752
Omzet winkel	23.000	37.425	28.191
Verhuur Hoboken Salon	15.000	23.970	16.452
Opbrengst activiteiten	27.000	56.149	42.607
	<u>160.000</u>	<u>249.451</u>	<u>204.002</u>
<i>Kostprijs omzet</i>			
Inkopen entree	7.000	25.272	25.572
Inkopen winkel	16.000	15.689	17.991
Inkopen Hoboken Salon	7.000	9.661	5.148
Inkopen activiteiten	4.000	4.114	4.068
	<u>34.000</u>	<u>54.736</u>	<u>52.779</u>
<i>Bruto marge</i>	126.000	194.715	151.223

De netto omzet is hoger dan begroot en verbeterd ten opzichte van 2015. Vooral de entreegelden zijn wederom gestegen en hoger dan begroot.

Overige opbrengsten

Overige opbrengsten	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Omzet bSR	450.000	519.756	511.909
af: Werk door derden	25.000	29.997	40.658
	<u>425.000</u>	<u>489.759</u>	<u>471.251</u>
Sponsoring	0	1.500	1.500
	<u>425.000</u>	<u>491.259</u>	<u>472.751</u>

2016 was wederom een goed jaar voor bSR. De omzet is hoger dan in 2015 en wederom hoger dan begroot.

Onder sponsoring zijn specifieke bijdragen aan projecten en tentoonstellingen verantwoord.

Subsidies

	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Exploitatie subsidie gemeente Rotterdam	740.000	749.364	749.177
Overige subsidies	<u>0</u>	<u>0</u>	<u>0</u>
	740.000	749.364	749.177

De voornaamste bron van inkomsten voor de stichting betreft de exploitatiesubsidie van de gemeente Rotterdam. Doordat in de begroting geen rekening gehouden is met indexering, is de subsidie in het verslagjaar hoger dan begroot.

Schenkeningen

	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Waarde schenkingen	0	5.010	54.822

In 2016 zijn schenkingen ontvangen die niet begroot waren. De schenkingen zijn aangewend voor de verbouwing van de Jelle Reumer zaal, een facelift voor het wetenschappelijke online tijdschrift Deinsea en het organiseren van de Hoboken Lecture.

Personeelskosten

	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Lonen en salarissen	648.000	635.757	626.539
Sociale lasten	134.000	125.540	121.226
Pensioenlasten	<u>95.000</u>	<u>80.294</u>	<u>78.308</u>
	877.000	841.591	826.073
Uitzendkrachten	0	0	0
Vrijwilligers	17.000	21.297	18.213
Reis- en verblijfskosten	17.000	20.311	20.196
overige personeelslasten	<u>10.000</u>	<u>13.055</u>	<u>12.342</u>
	44.000	54.663	50.751
Totale personeelskosten	921.000	896.254	876.824

De personeelslasten zijn gestegen ten opzichte van 2015 maar lager dan begroot. De kosten stijgen door periodieke salarisaanpassingen maar ook door de uitbreiding van het baliepersoneel die eind 2016 noodzakelijk bleek.

Aantal werknemers

Per 31 december 2016 waren er 16 werknemers in dienst bij de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam. Dat is 3 meer dan een jaar geleden.

Bezoldiging bestuurders

Het bestuur van de stichting ontvangt geen vergoeding.

Voor de vergoedingen van de directeur en adjunct-directeur geldt de verplichting tot openbaarmaking op basis van de WNT.

Topfunctionarissen	2016	2015
Functie	Directeur	
Naam	C.W. Moeliker	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 61.348	€ 56.504
Beloning betaalbaar op termijn	€ 7.245	€ 7.835
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Topfunctionarissen	2016	2015
Functie	Adjunct directeur	
Naam	N. de Zwarte	
Deeltijdfactor	100%	100%
Duur dienstverband	onbepaald	onbepaald
Beloning	€ 59.603	€ 61.865
Beloning betaalbaar op termijn	€ 6.989	€ 8.765
Uitkering einde dienstverband	n.v.t.	n.v.t.

Het beloningsbeleid van de directie is gebaseerd op de arbeidsvoorwaarden die de gemeente Rotterdam hanteert.

Afschrijving vaste activa

In de winst en verliesrekening zijn begrepen afschrijvingen materiële vaste activa. Duurzame waardeverminderingen hebben zich niet voorgedaan.

Huisvestingskosten

Huisvestingskosten	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Huur	130.000	124.706	123.431
Verwarming, elektriciteit en water	38.000	33.225	32.499
Verzekeringen	8.000	9.164	10.140
Heffingen en belastingen	8.000	7.842	7.443
Schoonmaakkosten	37.000	35.656	38.387
Onderhoud en vervanging	16.000	40.183	9.997
Beveiligingskosten	3.000	11.949	11.092
Overige huisvestingskosten		750	
	<u>240.000</u>	<u>263.475</u>	<u>232.989</u>

De huisvestingskosten zijn hoger dan begroot vanwege noodzakelijke uitgaven voor onderhoud. Voor de veiligheid van de bezoekers bleek een kostbare aanpassing aan de balustrade van de centrale trap van het monumentale pand nodig. De uitgaven hiervoor bedroegen bijna € 31.000 en de verhuurder/eigenaar van het pand besloot hier niets aan bij te dragen.

Verder zijn de keuken annex kantine en de pantry aangepast (kosten € 16.500) en er is een airco unit in het schelpendepot geplaatst (kosten € 9.500). De onderhoudsreserve van het museum bedroeg € 36.477, de werkelijke uitgaven bedroegen in totaal € 64.749.

Museale kosten

Museale kosten	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Transportkosten	1.000	507	0
(Passieve) conservering	3.000	8.149	6.839
Uitbesteed werk	5.000	3.400	27.268
Inrichting tentoonstellingen	10.000	75.941	31.829
Publiciteitskosten	8.500	8.469	6.134
Overige kosten	2.500	10.503	5.869
	<u>30.000</u>	<u>106.969</u>	<u>77.939</u>
Aankopen collectie	0	375	246
	<u>30.000</u>	<u>107.344</u>	<u>78.185</u>

De hogere museale kosten worden vooral veroorzaakt door de verbouwing van een kantoorruimte tot publieksruimte (de Jelle Reumer-zaal), en de inrichting van de tentoonstelling 'Het kuurtje – hoe lang nog?'.

Algemene kosten

Algemene kosten	Begroting 2016	Verslag 2016	Verslag 2015
	€	€	€
Drukwerk etc	10.000	9.471	11.185
Kopieerkosten	20.000	24.306	23.372
Telefoon/fax	7.000	3.675	4.327
Automatisering	17.000	31.521	21.994
Porti- en vrachtkosten	4.000	4.325	2.514
Kosten salarisadministratie	2.000	1.353	1.346
Accountantskosten	5.000	4.490	5.924
Abonnementen	7.000	4.956	4.889
Bestuurskosten	1.000	534	456
Representatie	3.000	1.744	2.431
Kleine aanschaffingen	3.000	4.786	5.672
Website NMR	1.000	1.014	159
Overige kantoorkosten	10.000	9.456	10.034
	<u>90.000</u>	<u>101.631</u>	<u>94.303</u>

De verbeterde financiële positie van het museum heeft tot gevolg dat uitgaven die jaren lang noodzakelijkerwijs zijn uitgesteld nu wel gedaan worden. Vooral bij de automatiseringskosten is een inhaalslag gemaakt. Kopieerkosten zijn hoog omdat we veel drukwerk zelf verzorgen (en printen).

3 Overige gegevens

Voorstel resultaatbestemming

Het resultaat van de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam in 2016 is € 58.572. Aan het bestemmingsfonds Edgar Donckerprijs wordt € 400 onttrokken. Aan de bestemmingsreserve Onderhoud Gebouwen wordt € 16.128 toegevoegd en € 36.477 onttrokken. Het resterende saldo ad € 79.321 wordt toegevoegd aan de algemene reserve. Binnen de algemene reserve is een bedrag van € 100.000 bestemd voor het opvangen van eventuele toekomstige tegenvallers in de resultaten van Bureau Stadsnatuur (dit bedrag was € 70.000).

4 Bijlagen

BESTUREN & ADVISEURS

Bij het museum zijn twee besturen en een adviesraad betrokken, te weten de Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum exploiteert (met als adviesorgaan de Collectie Adviesraad), en de Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam die het museum ondersteunt.

In het verslagjaar 2016 waren de besturen als volgt samengesteld:

Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

Bestuurslid	Nevenfuncties
P.A. (Patrick) van Weel, voorzitter	-
drs J. (Hans) van der Ster RA, penningmeester	directeur van Synergie PFD B.V. Partner in Advister.nl
mr P. (Peter) Milders, secretaris	consultant bij Voxius B.V.
ir J.F. (Janneke) Verloop	hogeschooldocent en opleidingscoördinator Lerarenopleiding Biologie aan de Hogeschool Rotterdam voorzitter organiserend comité van de onderwijsconferentie van het Nederlands Instituut voor Biologie (NIBI)
prof dr. M.A. (Maarten) Frens	hoogleraar Systeemfysiologie bij het Erasmus MC dean van Erasmus University College lid Raad van Advies Stichting Het Zelfstandig Gymnasium bestuurslid Stichting ter Ondersteuning van Rotterdamse Talenten (STORT)
drs A.H. (Henk) van Ravesteijn (namens de Stichting Vrienden) vanaf 28 juli 2016	bestuurslid Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam
J.M. (Joanna) Keogh vanaf 13 december 2016	-

Directielid	Nevenfuncties
C.W. (Kees) Moeliker, directeur	<i>European Bureau Chief</i> van Improbable Research (lg Nobel) onbezoldigd lid comité van aanbeveling Nederlandse Jeugdbond voor Natuurstudie (NIN), onbezoldigd
ing. N. (Niels) de Zwarte, adjunct directeur	voorzitter Vleermuizenwerkgroep Nederland (VLEN) van de landelijke Zoogdiervereniging, onbezoldigd hoofd Raad van Advies van de validatiecommissie van het Norminstituut Bomen, onbezoldigd

Collectie Adviesraad (CAr)

ir A. (Fred) de Rooter (extern), voorzitter

drs S.W.G. (Steven) de Clercq (extern)

dr C.J. (Kees) Heij

dr E.J.O. (Erwin) Kompanje

J.N.J. (Hans) Post

F.J.A. (Frans) Sliker

Stichting Vrienden van het Natuurhistorisch Museum Rotterdam

P.L.Th. (Paul) de Beijer, voorzitter
dr J.F. (Jeannette) Schoonderbeek, secretaris
drs D.M. (Dorine) Gillhaus, penningmeester
drs J. (Jankees) Ouwerkerk
F.J.A. (Frans) Sliker
A.H. (Henk) van Ravesteyn

MENSEN (betrokken bij het museum)

Dienstverband Stichting Natuurhistorisch Museum Rotterdam

R.W.G. (Remko) Andeweg, stadsbotanicus
A. (André) de Baerdemaeker, medewerker Bureau Stadsnatuur
ir G. (Garry) Bakker, medewerker Bureau Stadsnatuur
J. (Jeroen) Bakker, systeembeheerder
drs J.H.E.M. (Jeanette) Conrad, hoofd interne zaken
H. (Henry) van der Es, collectiemanager en -registrator
ir. M.A.J. (Mark) Grutters, medewerker Bureau Stadsnatuur
H. (Thouria) Hammouta, medewerker front office, vanaf 1 november 2016
drs S. (Shirley) Jaarsma, medewerker educatie & publieksbegeleiding
S. (Sunaina) Jokhoe, medewerker front office, vanaf 1 november 2016
B.W. (Bram) Langeveld MSc, conservator, vanaf 1 februari 2016
C.A.M. (Rianne) van Lienden, assistent interne zaken
C.W. (Kees) Moeliker, directeur
W. (Wouter) Moerland MSc, medewerker Bureau Stadsnatuur
drs L. (Liset) Stoffers, medewerker educatie en publieksbegeleiding
ing. N. (Niels) de Zwarte, hoofd Bureau Stadsnatuur, tevens adjunct-directeur

Stagiaires

J.G. (Hanny) van den Brand (Hogeschool Zuyd, Master of Scientific Illustration) bij Afdeling Collectie & Onderzoek (vanaf 16 november 2016)
R.J. (Rick-Jan) van Dijk (Hogeschool InHolland, Delft), bij Bureau Stadsnatuur (tot 10 augustus 2016)
E. (Eva) Langstraat (Culturele en Maatschappelijke Vorming, Hogeschool Rotterdam, bij Afdeling Educatie (vanaf 6 september 2016)
K. (Kevin) Spits (Biologie, mastertrack Science, Communication and Society, Universiteit van Leiden) bij Afdeling Educatie (tot 31 maart 2016)

VRIJWILLIGERS

Honorair-Conservatoren (specialisatie achter de komma)

S.T.P. (Steven) Campbell, mariene ongewervelden en spinnen
A.J.A. (Fons) Heetman, entomologie
dr E.J.O. (Erwin) Kompanje, recente zoogdieren
K. (Klaas) Post, fossiele zoogdieren
F.J.A. (Frans) Sliker, malacologie
J. (Joop) Trausel, malacologie
R.J. (Robert) Vink, malacologie
mr R. (Ruud) Vis, entomologie, tot 19 januari 2016 (overleden)

Junior Honorair-Conservatoren

A.R. (Andres) Delhaas Jimenez Vargas, reptielen en amfibieën (vanaf 1 oktober 2016)
F. (Ferry) van Jaarsveld, recente zoogdieren, tevens preparateur (vanaf 15 juli 2016)
M. (Maarten) Lubbers, weekdieren (vanaf 15 juli 2016)
A.C.A. (Sander) Schouten, fossiele zoogdieren (vanaf 1 augustus 2016)
L.S. (Lennart) Smit, weekdieren (vanaf 15 juli 2016)

Collectieadviseurs (specialisatie achter de komma)

ing R.M. (Rochus) Biesheuvel, eencelligen (en bibliothecaris)
dr C.J. (Kees) Heij, vogels
A.F. (Frans) de Jong, vissen
drs H.F. (Henk) de Jong, stekelhuidigen
drs J. (John) Mulder, amfibieën en reptielen
J.N.J. (Hans) Post, malacologie

Honorair Onderzoekers (specialisatie achter de komma)

dr A.E. (Arthur) Decae, spinnen
drs H. (Henk) Diependaal, paleontologie
E. (Eduard) Meinema, paleontologie (vanaf 20 september 2016)
D. (Dick) Mol, paleontologie
drs D.C. (Dennis) Nieweg, malacologie
ing. B.J. (Bernhard) van Vondel, entomologie
prof. dr J.W.F. (Jelle) Reumer, paleontologie (vanaf 1 januari 2016)

Junior Honorair Onderzoekers

J.G. (Jordy) van der Beek, weekdieren (vanaf 21 juli 2016)

Overige vrijwilligers

Y. (Yasin) Amarnis, balie
F. (Faruk) Basic, collectie (herbarium)
L. (Liesbeth) de Boer, educatie (vormgeving)
ir. C.M. (Carolien) de Boer, collectie (registrator)
dr zr A.M. (Karin) Camerik, collectie (mijten)
D.A. (Domingos) Fortes, zaaltoezicht
D. (Delila) Gebru, balie, t/m 28 oktober 2016
R. (Roel) de Graaf, data-beheerder Bureau Stadsnatuur
M. (Meindert) Griek, onderhoud, 1 maart t/m 15 juli (via Team ExIT, gemeente Rotterdam)
H. (Thouria) Hammouta, balie, tot 31 oktober 2016
R. (Sohni) Harhangi, balie, vanaf 3 mei 2016 (via Team ExIT, gemeente Rotterdam)
R. (Rhisma) Heij, balie, vanaf 13 mei 2016 (via Team ExIT, gemeente Rotterdam)
A. (Adrie) Hoogeveen, zaaltoezicht, t/m 25 februari 2016
S. (Sunaina) Jokhoe, balie, tot 31 oktober 2016
T. (Tineke) Lammerse, balie & collectie
F. (Frank) Koornhof, balie, 1 mei t/m 17 juni 2016
J.W.M. (Ans) Meeuwssen, data-beheerder Bureau Stadsnatuur
A. (Annelies) Nijenhuis, balie, t/m 27 oktober 2016
M.T. (Marria) Peulen, balie, vanaf 2 januari 2016
J.M. (Johan) Pieterse, collectie, vanaf 1 april 2016
A. (Arian) Rietveld, balie
G. (Gerard) Scheele, balie, 14 januari t/m 8 mei 2016

P.M. (Marga) Vroege, educatie
M. (Marco) van Zanten, balie

SCHENKERS

Van de volgende personen en/of instellingen werden in 2016 schenkingen (naturalia en boeken/tijdschriften) ten behoeve van de collectie ontvangen: R. Andeweg, Archeologische Werkgroep Zoetermeer, A. De Baerdemaeker, G. Bakker, J. van der Beek, W. Beekhuizen, M. Beije, D. Benders, C. van den Berg, A.J. van der Berge (EHBZ), T. Boorsma, M. Bosselaers, W. van Brakel, R. Brand (Maritiem Museum), Fam. Briggeman, I. de Bruijn, S.T.P. Campbell, R. Croll, Crusta BV, Dierenambulance Zuid-Holland Zuid, Diergaarde Blijdorp, R.J. van Dijk, A. Dorr, D. Duineveld, T. Dupree, T. Eggenhuizen, dhr. Eikmans, S.D. Elzerman, L. van Es, S. van de Fliet, G. Fortgens, Gemeente Utrecht, E. de Haan-Pinkster, A.J. Haarsma, H. van Hagen, M. Hak-Kuiper, C.J. Heij, A. den Hertog (Duke Faunabeheer), A. Hoekman, S. Hoekstra, L. Hoogwerf, B. van der Hoven (Erasmus MC), IMARES, F. van Jaarsveld, E. Janssen, A.F. de Jong, H.F. de Jong, L. de Jong (EHBZ), F. van der Knaap, E.J.O. Kompanje, M. Koster, M. Kuit, Th. Lambrechts, B.W. Langeveld, T. Langeveld, J. Lotz, M. Lubbers, I. van Marrewijk, E. Meinema, C.W. Moeliker, W. Moerland, D. Mol, M. Mooren, I. Moulijn (Douane), H. Mulder, F. Oling, R. & S. Pasmans, J.N.J. Post, K. Post, E. van Proosdij, L. Reehorst, J.W.F. Reumer, R. Rijken, W. Schrammeijer, N. Schrijver, R. Slagter, W. Sliedrecht, L. Smit, H. ter Steege, N. van Steijn, Stichting Anemoon, W. Stienes, H.L. Strack, A. Stuurman, N.D. van Swelm, K. Tanis, P. Toppen, G. Uittenbroek, M. van der Valk (Zuid-Hollands Landschap), W.J. Veldkamp, R.J. Vink, M. Virag, M. Vis, M. Viveen, Vogelasiel De Wulp, Vogelklas Karel Schot, M. & M. Vroege, G.Th. de Vries, J. de Vries (Kino-Rotterdam), A. Vuyk, D.B. van der Windt, M.A. Wotton, M. Zondag, G. Zuiderhoudt, M. de Zwarte, N. de Zwarte.

PUBLICATIES

De volgende publicaties van museummedewerkers zijn in 2016 verschenen (met uitzondering van artikelen die in Straatgras gepubliceerd werden). Wetenschappelijke publicaties worden aangeduid met een asterisk (*).

Baerdemaeker, A. de 2016 - Karel Schot, vogelmeester van Rotterdam - De Oud Rotterdammer 12(22): 22

Baerdemaeker, A. de 2016 - Lotgevallen: Stichting Vogelklas Karel Schot - Hart voor Dieren 10/2016: 79

Baerdemaeker, A. de 2016 - Vleermuizen als prooi van dagactieve vogels in Nederland: een oproep - VLENNieuwsbrief 77(2): 15-18

Baerdemaeker, A. de 2016 - Uilenfamilies herenigd na stormachtig avontuur - Piep Vandaag, 22 juni 2016 (online)

Baerdemaeker, A. de 2016 - Terror - Piep Vandaag, 28 september 2016 (online)

Baerdemaeker, A. de 2016 - Waarom Rotterdam een ideale thuishaven voor de vleermuis is - Vers Beton, 31 oktober 2016 (online)

Baerdemaeker, A. de 2016 - Een kleine alk op het droge - Piep Vandaag, 5 december 2016 (online)

Baerdemaeker, A. de, Grutters, M.A.J., Moerland, W., Bakker, G., Andeweg, R.W.G. & Zwarte, N. de 2016 - Weten wat er leeft in stad en haven: stadsecologie in Rotterdam - De Levende Natuur 117(4): 145-150

Beek, J. van der & Sahlmann, B. 2016 - A shell of *Antalis valdiviae* (Plate 1908) – an ultrarare scaphopod from the deep North Atlantic (Mollusca: Scaphopoda) - Schriften zur Malakozoologie aus dem Haus der Natur, Cismar 29: 49-52 *

- Beek, J.G. van der, Sahlmann, B., Jong, A.F. de & Wiese, V. 2016 - Report on the 4th European workshop on scaphopod molluscs (Cismar, May 1st – May 7th 2015) - *Spirula* 408: 55-56
- Bianucci, G., Di Celma, C., Collareta, A., Landini, W., Post, K., Tinelli, C., De Muizon, C., Gariboldi, K., Gioncada, A., Malinverno, E., Cantalamessa, Altamirano-Sierra, A., Salas Gismondi, R., Urbina, M. & Lambert, O. 2016 - Fossil marine vertebrates of Cerro Los Quesos: distribution of cetaceans, seals, crocodiles, seabirds, sharks, and bony fish in a late Miocene locality of the Pisco Basin, Peru - *Journal of Maps* 12(5): 1037-1046 *
- Bianucci, G., Collareta, A., Post, K., Varola, A. & Lambert, O. 2016 - A new record of *Messapicetus* from the Pietra leccese (late Miocene, southern Italy): antitropical distribution in a fossil beaked whale (Cetacea, Ziphiidae) - *Rivista Italiana di Paleontologia e Stratigrafia* 122(1): 63-74 *
- Heetman, A.J.A. 2016 - Alweer een nieuwe kever voor de Nederlandse fauna: *Xylographus bostrichoides* (Coleoptera: Ciidae) - *Entomologische berichten* 76(6): 209-212 *
- Heij, K. 2016 - Achteruitgang van Huismussen in steden gestopt? Een voorbeeld in Rotterdam - *Het Vogeljaar* 64(1): 31-36
- Heij, K. 2016 - Laat de exoten met rust - *Het Vogeljaar* 64(2): 92
- Heij, K. & Vos, J. 2016 - De Huismus - Atlas/Contact, Amsterdam/Antwerpen
- Jaarsma, S. 2016 - Evolutie in een audiotour - *NVOX* 41(1): 22-23
- Jocqué, R., Baert, L., Smedt, P. de, Bosselaers, J., Souffreau, J., Henrard, A., Janssen, M., Alderweireldt, M., Oger, P., Bosmans, R., Fannes, W., Jansen, L., Decae, A., Sleenwaert, T. 2016 - An introductory study of house spiders (Araneae) in Belgium - *Arachnology* 17(3): 129-136 *
- Kevrekidis, C. & Mol, D. 2016 - A new partial skeleton of *Elephas (Palaeoloxodon) antiquus* Falconer and Cautley, 1847 (Proboscidea, Elephantidae) from Amyntaio, Macedonia, Greece - *Quaternary International* 406B: 35-56 *
- Langeveld, B. 2016 - First record of willow grouse *Lagopus lagopus* (Linnaeus, 1758) from the Late Pleistocene of the North Sea - XIV Annual Meeting of the European Association of Vertebrate Palaeontologists 6-10 July 2016, Haarlem, The Netherlands. Programme and Abstract Book: 200 *
- Langeveld, B. 2016 - IJstijdbeesten voor het oprapen op Maasvlakte 2 - *Amoeba* 90-3: 4-7
- Langeveld, B. 2016 - Oproep. Zeeuwse reuzenalken *Pinguinus impennis* gezocht, eerste melding reuzenalk van De Kaloot - *Voluta KZGW* 22-2: 13-18
- Langeveld, B. & Mol, D. 2016 - Maasvlakte 2: a Pleistocene treasure trove - XIV Annual Meeting of the European Association of Vertebrate Palaeontologists 6-10 July 2016, Haarlem, The Netherlands. Programme and Abstract Book: 201 *
- Langeveld, B., Lambrechts, T. & Duineveld, D. 2016 - Oehoes uit de Noordzee: *Bubo bubo* (Linnaeus, 1758) en andere vogelresten van Yerseke en De Zandmotor - *Cranium* 33-2: 37-40
- Langeveld, B., Streutker, J. & Brinkhuizen, D.C. 2016 - Fossiele visresten van de Delflandse Kust (Eurogeulgebied) - *Afzettingen WTKG* 37-3: 73-85
- Maxwell, E.E., Diependaal, H., Winkelhorst, H., Goris, G. & Klein, N. 2016 - A new species of Saurichthys (Actinopterygii: Saurichthyidae) from the Middle Triassic of Winterswijk, The Netherlands - *Neues Jahrbuch für Geologie und Paläontologie, Abhandlungen* 280(2): 119-134 *
- Meijer, R. de, Graaf, E.R. van der & Post, K. 2016 - Radiometric properties of marine mammal fossils from the Westerschelde Estuary (Province of Zeeland, the Netherlands) - *Deinsea* 16: 10-18 *
- Moeliker, K. (2016) - De kloten van de mus Nog meer beesten door de bril van een bevlogen bioloog - Nieuw Amsterdam, ISBN 9789046821503, pp 1-240
- Moeliker, K. (2016) - Zaadverspilling - *Vara Vroege Vogels* (Columnist van de Week), 9 oktober 2016 (www.vroegevogels.vara.nl)

- Moeliker, K. (2016) - Maagplastic - Vara Vroege Vogels (Columnist van de Week), 28 februari 2016 (www.vroegevogels.vara.nl)
- Moeliker, K. (2016) - Perronspreeuwen - p. 128 in: de Keijzer, M., Mouwen, W. & Vollaerd, P. - Rotterdam Groene Stad - nai010 uitgevers, ISBN 978946208276
- Moeliker, K. (2016) - Beest, 26 stukjes [tweewekelijkse rubriek] - NRC Handelsblad, Achterpagina
- Mol, D. 2016 - Mammoth fossils recovered from the seabed between the British Isles and the European continent - Bulletin du Musee d'Anthropologie Prehistorique de Monaco Supplement 6: 129-142 *
- Mora, E., Paspati, A., Decae, A.E., Arnedo, M.A. 2016 - Rafting spiders or drifting islands? Origins and diversification of the endemic trap-door spiders from the Balearic Islands, Western Mediterranean - Journal of Biogeography (2016): DOI: 10.1111/jbi.12885 *
- Mulder, J. 2016 - Setting free a Serotine bat from polyurethane foam - Bat Care News 63: 5-7
- Mulder, J. & Janssen, R. 2016 - Tail defects in two Daubenton's bats (*Myotis daubentonii*) - Lutra 59(1-2): 109-114 *
- Post, K. & Brand, D. 2016 - Melding van een fossiele kaak van een braadrob *Erignathus barbatus* (Erxleben, 1777) van de Noordzee - Cranium 33(2): 26-30
- Post, K. & Reumer, J.W.F. 2016 - History and future of paleontological surveys in the Westerschelde Estuary (Province of Zeeland, the Netherlands) - Deinsea 16: 1-9 *
- Reumer, J. 2016 - Jelle's Weekdieren [wekelijkse column] - Trouw
- Reumer, J. 2016 - De grottenbeer - Zoogdier 27(1): 7
- Reumer, J. 2016 - De grottenleeuw - Zoogdier 27(2): 9
- Reumer, J.W.F. 2016 - Zoogdieren en mensen - In: Broekhuizen, S., Spoelstra, K., Thissen, J.B.M., Canters, K.J. & Buys, J.C. (red.) Atlas van de Nederlandse Zoogdieren. Natuur van Nederland 12 - Naturalis Biodiversity Center & EIS, Leiden: 15-28
- Sahlmann, B., Beek, J. van der & Wiese, V. 2016 - *Fissidentalium* (*Compressidentalium*) *pseudohungerfordi* n. sp., a well-known undescribed scaphopod in the group of *Fissidentalium* (*Compressidentalium*) *hungerfordi* (Pilsbry & Sharp 1897) (Mollusca: Scaphopoda) - Schriften zur Malakozoologie aus dem Haus der Natur, Cismar 29: 19-32 *
- Sahlmann, B. & Beek, J. van der 2016 - A new scaphopod, *Dentalium humboldti* n. sp., from the Concepción Methane seep off Chile (Mollusca: Scaphopoda) - Schriften zur Malakozoologie aus dem Haus der Natur, Cismar 29: 41-48 *
- Saiya, H.G., Verboom, W.C. & Heij, C.J. 2016 - Vocal communication between Moluccan megapodes (*Eulipoa wallacei*). - JunoBioacoustics, report 201604
- Schouten, S. 2016 - Een overzicht van de Pleistocene en Holocene herpetofauna (reptielen en amfibieën) van Nederland. Met aandacht voor vondsten langs de Nederlandse kust. - Cranium 33(2): 11-24

Sheth, S.D., Ghate, H.V., Vondel, B.J. van 2016 - Illustrated redescription of *Haliphus (Liaphlus) arrowi* Guignot, 1936 (Coleoptera: Haliplidae) from the Western Ghats, India, and notes on the closely related *H. angustifrons* Régimbart, 1892 - Zootaxa 4127(2): 355-364 *

Stoffers, L. 2016 - Sporen in het landschap - NVOX 41(3): 120-121

Tsoukala, E. & Mol, D. 2016 - The Proboscidea of the Early Villafranchian site of Milia (Grevena, Macedonia, Greece) - Quaternary International 406B: 2-24 *

Vondel, B.J. van 2016 - Corrections and additions to the "Revision of the Haliplidae of the Neotropical Region including Mexico" (VONDEL & SPANGLER 2008) with description of a new species (Coleoptera: Haliplidae) - Koleopterologische Rundschau 86: 51-59 *

Vondel, B.J. van 2016 - 7.2 Haliplidae Aubé, 1836 - In: Beutel, R.G. & Leschen, R.A.B. (red.) Handbook of Zoology. Arthropoda: Insecta. Coleoptera, Beetles. Volume 1: Morphology and Systematics (Archostemata, Adephaga, Myxophaga, Polyphaga partim) 2nd edition - Walter de Gruyter GmbH, Berlin/Boston: 89-98 *

Vondel, B.J. van & Alarie, Y. 2016 - A New Species of *Haliphus* Latreille, 1802 (Coleoptera: Adephaga: Haliplidae) from Canada - The Coleopterists Bulletin 70(4): 801-804 *

Zwarte, N. de. 2016 - Nacht van de Vleermuis 2016 - VLEN-Nieuwsbrief 77(2): 16

PROJECTEN Bureau Stadsnatuur

In 2016 produceerde Bureau Stadsnatuur 123 rapporten en/of notities voor opdrachtgevers. De volgende greep daaruit geeft de veelzijdigheid van specialisaties en brede inzetbaarheid weer:

Andeweg, R.W.G. 2016. Beschermde flora Noordelijk Niertje, Rotterdam. bSR-notitie 1324. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. 2016. Beheerplan Natuurvriendelijke oever in de Heysehaven 2016-2017. bSR-rapport 294. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. & N. de Zwarte 2016. Beheerplan Entreegebied Maasvlakte 2 en Zuidpunt 2016-2017. bSR-rapport 290. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. 2016. Vastlegging en vegetatieontwikkeling Maasvlakte boulevard en Zuidpunt. bSR-notitie 1486. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Andeweg, R.W.G. & M.A.J. Grutters. 2016. Monitoring pilot mozaïekmaaien Rotterdam-Zuid 2016. bSR-rapport 307. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de 2016. Vleermuisonderzoek de Hoven Capelle aan den IJssel. bSR-notitie 1412. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Baerdemaeker, A. de 2016. Activiteitenplan beschermde soorten in plangebied Broekgraaf, Leerdam - ten behoeve van toetsing aan de Flora- en faunawet. bSR-rapport 288. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G., M.A.J. Grutters & N. de Zwarte 2016. Managementplan beschermde soorten Havengebied Moerdijk. bSR-rapport 288. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G. & R.W.G. Andeweg 2016. Natuurwaarden van de Korendijkse Slikken - verkennend onderzoek 2016. bSR-rapport 302. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G., W. Moerland & M.A.J. Grutters 2016. Broedvogelmonitoring 2016 Westeinde. bSR-rapport 305. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Bakker, G., R.W.G. Andeweg & W. Moerland 2016. Monitoring Kralingse Bos 2016. bSR-rapport 317. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Dijk, R.J. van. 2016. Zoetwatergetijdennatuur in Rotterdam - zoveel meer dan een belevenis. bSR-rapport 284. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Grutters, M.A.J. 2016. Inventarisatie Gierzwaluw Amersfoort. bSR-rapport 306. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Grutters, M.A.J. 2016. Natuurwaardeonderzoek Sloterpark West en Sloterpark Bad. bSR-notitie 1432. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Grutters, M.A.J. 2016. Natuurtoets Container Exchange Route en Amaliaviaduct Maasvlakte, Rotterdam. bSR-notitie 1409. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. & M.A.J. Grutters 2016. Insectenmonitoring 2016 Haarlemmermeer-Zuid. bSR-rapport 300. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. & R.W.G. Andeweg 2016. Advies beheer en inrichting naar aanleiding van Stadsnatuurmeet Leiden 2016. bSR-rapport 320. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2016. Nachtvlienderonderzoek Westerpark Zoetermeer. bSR-notitie 1326. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2016. Flora- en faunawet-onderzoek BioSciencePark Leiden. bSR-notitie 1378. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Moerland, W. 2016. Flora- en faunawet-onderzoek H6-weg Hoek van Holland. bSR-notitie 1457. Bureau Stadsnatuur, Rotterdam.

Het
Natuurhistorisch

oSR
Bureau Stadsnatuur